

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 4 2010 – 20. årgang

I redaksjonen: Kirsti Lærdal, Bente Madsen Bærheim,
Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

Leder	3
Av Hans Eyvind Næss	
Inge Stensland	5
Av Reidar Frafjord	
Bydelen Vestre Platå	11
Av Jan Gjerde	
Høstmarken i Stavanger for 150 år siden	21
Stavanger Avis/Bjørn Samuelsen	
Byhistorisk skilting	29
Av Reidar Frafjord	

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 300,- for enkeltmedlemmer og kr. 450,- for familiemedlemmer. Institusjonsmedlemskap kr. 200,- Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.
Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org
Org.Nr. 984 289 669 ISSN 0806 - 184X

Program for Byhistorisk forening 2010

www.bychistoriskforening.org

Onsdag 17. februar (årsmøte)

Foredrag av Konrad B. Knutsen med tittel:

«Stavanger gjennom de 40 gyldne årene 1969-2009»

Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 24. mars

Foredrag av May-Brith Ohman Nielsen med tittel :

«Historiens største pandemi.

Spanskesyken 1918-1919 sett fra Stavanger og Rogaland»

Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 21. april

Foredrag av Arne Solli med tittel :

«Sosial uro, protest og radikalisme i Stavanger 1765-1814»

Sted: Arkeologisk Museum kl. 19.00

Onsdag 19. mai

Byvandring med Lise Storås som guide

«Storhaug – mangfold i østre bydel (Fra Kongsgaten til Midjord)»

Sted: Sigbjørn Obstfelders plass, kl. 19.00

Onsdag 1. september

Byvandring med Turid Haaland som guide

«Bysnittet – 250 års byutvikling og trehusbygging» (fra Vågen til Stokkavannet)

Sted: Vågen, kl. 19.00

Onsdag 29. september

Foredrag av Ole Kallelid med tittel (foreløpig):

**«Den Kombinerte Indretning – 1800-tallets løsning for fattige,
gamle og syke i Stavanger?»**

Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 27. oktober

Foredrag av Arnvid Lillehammer med tittel:

«Stavanger – byen for ryfylking?»

Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 24. november

Foredrag av Endre Elvestad med tittel:

«Byen, biskopen og jernalderleden»

Sted: Arkeologisk Museum kl. 19.00

Lederens spalte

Jul og jubileer

Det første decenniet av et nytt centennium går mot sin slutt. Julenissene har så smått kommet opp i butikkinredningene. Julehandelen spås å nå nye høyder. Når en tenker over hvor kort det føles siden den store milleniumfesten, så er det lett å erkjenne at vi ikke bare er i historien – lokalt og globalt, men vi skaper også historie med vår handlinger i små og store sammenhenger hele tiden. De av oss som har levd en stund føler seg mer og mer som historie, iallefall en ganske stor bit av en nær fortid. Og interessen for å se oss selv og hverandre og generasjonene i sammenheng både med lupe og på overordnede planer voksende. I en tid da frivillige organisasjoner sliter både med medlemstall og med frivillig arbeidskraft, i en tid der travelhet og krav til fri fritid og betaling for innsats etter jobben har tatt over som en grunnleggende holdning i samfunnet, opplever vi i Byhistorisk forening det motsatte. Byens innbyggere synes våre tilbud er hyggelige, og så er vi ikke dyre. Medlemskapet koster bare 300 kroner, familiemedlemskapet 450 kroner. Og nettopp nysgjerrigheten til alle de – og de blir det flere av – som ønsker bedre kunnskap og økt forståelse av sammenhenger – forsøker vi å tilfredsstille med vårt tidsskrift, våre åpne forelesninger og våre byvandring. Og det er jo en fin gave. For kort tid siden fikk vi brev fra en dame som fortalte at siden det var farsdag, ville hun gjerne gi et abonnement på Stavangeren i gave til sin far. Jeg synes det var en glimrende idé. Stavangeren ville sikkert glede mange fedre mer enn nok et slips. Og enda bedre ville det være om Stavangeren kunne bli en julegave i mange hjem. Når vi nå ved årsskiftet har rundet 500 medlemmer sås er vi som en fri villig organisasjon i rask vekst. Det forteller meg at våre tilbud kan passe godt under juletreet fordi gaven gir aktivitet og ny kunnskap til medlemmene gjennom et helt år til neste jull!

Og når vi runder jul og nytt år går Byhistorisk forening inn i et jubileumsår. Vi blir 20 år. Det er verdt å feire. Vi vil ikke gjøre det med selskapelighet, men ved å lage et spennende program for 2011 og et fagtidsskrift i helt ny innpakning. Vårt nye Stavangeren skal bli enda bedre å lese, være lettere å finne igjen i bokhyllene og trolig også bli mer attraktivt å levere bidrag til for våre fremtidige skribenter. Og ikke nok med det. Foreningen er involvert i gjennomføringen av 250-års jubileet for Jens Zetlitz fødsel 26.1. 1761. Det vil bli et eget jubileumsprogram i denne anledning for hele året. Og når vi kommer til oktober vil Næringsforeningen feire 175 årsjubileet for Stavanger Handelsforening som ble stiftet som den første handelsforening i Norge 13.7. 1836, året før det lokale selvstyre ble vedtatt i Stortinget 14.1. 1837. Trolig vil også dette gjenspeiles i 2011-programmet for Byhistorisk forening.

Med ønske om en god, varm og historisk jul.

13. november 2010
Hans Eyvind Næss
leder

så vet du hva som skjer.

Inge Steensland (1923–2010) – et innholdsrikt liv i krig og fred

av Reidar Fraffjord

Stavangeren hadde i nr. 1/2005 en beretning, «Fra krigens saga: En farlig ferd for frihet og fred», som omtalte den eventyrlige og vågale krysningen av Nordsjøen fire stavangerungdommer foretok med en 27 fot lang motorbåt i juli 1941. I forkant av artikkelen den gangen hadde jeg privilegiet å få tale med de to gjenværende personene fra bragden med «Sjøgutt», Johannes Thorsen og Inge Steensland., som begge gikk bort i år, Thorsen den 7. august og Steensland den 18. september.

Da Inge Steensland fikk tilsendt ovennevnte nummer, sendte han en hyggelig tilbakemelding fra sitt hjem i Nedre Ullern Terrasse, Oslo, med takk for artikkelen og meldte seg samtidig inn i Byhistorisk Forening. Og ikke nok med det; med brevet fulgte en sjekk på 50.000 kr formidlet gjennom hans stiftelse, øremerket en kommende jubileumsutgave med et utvalg av *Stavangerens* artikler gjennom årene. (Dette bør la seg realisere til foreningens 20 års jubileum neste år!)

I den følgende utredningen vil jeg starte med å trekke tidslinjen noen generasjoner tilbake, til Bjerkreim kommune, hvor vi finner gardsbruket Steinsland. (Skrivemåten Steinsland er en dansk form fra året 1723.) Farfaren til Inge, Isak Olsen, f. 1868, giftet

seg i Bjerkreim kirke i 1895 med Ingeborg Larsdtr (f. 1870) fra garden Laksesvela. En tid etterpå bosatte paret seg i Stavanger hvor faren til Inge, Olav Olaus (1897-1982), ble født 19. juni 1897. Familien bodde da i Klinkenbergbakken 28. I folketellingen fra 1900 nevnes farfaren som «brandvagtusk».

Inge Steenslands morfar, maskinist Kristian Eriksen, var født i Sokndal, mens hustruen, Malene, f. 1871, var stavangerjente. Da moren til Inge, Elisabeth Eriksen

(1900-1981), kom til verden 1. oktober 1900, var bostedet til denne familien Lagårdsbakken 4.

Olav, avdelingssjef ved a/s Freia, og Elisabeth giftet seg i 1922, og den 26. november 1923 ble Inge født mens ekteparet bodde i Torbjørn Hornklovesgt. 29 på Våland. Senere ble det en del flytting rundt om i Storhaug bydel. Adressen til familien var Frue Terrasse 34 to år senere, og i 1930 var bostedet Opheimsgt. 3, før adressen blir permanent i Lyder Sagensgt. 35. Et skjøte av 27. august 1932 angir: «Undertegnede Karen Zetlitz Madsen overdrar herved sin eiendom (tomt) Lyder Sagensgate nr. 35 - 1193,5 kv.alen Stavanger til Olav Steensland, for en samlet kjøpesum av kr. 6709,38, hvorav kr. 3709,38 for opparbeidelse, have, gjerder etc.»

Inge var speider i guttedagene, og hans 7-årige folkeskoletid var på Storhaug skole. Han gikk ut av klasse 7gb i sitt fjortende år i 1937 med bra karakterer. Mens noen av guttene leste engelsk som fremmedspråk, hadde Inge tyskoplæring. Var det kanskje derfor han dro til Tyskland på sykkeltur som 15-åring ? I alle tilfelle; han opplevde under denne turen episoder av naziregimets brutalitet, og kanskje disse inntrykkene var med på å forme ham som antinazist.

Høsten 1940, etter okkupasjonen av Norge, begynte Inge i 1. kl. på reallinjen på Kongsgård skole, og han skulle da etter planen ha fått sin examen artium ved skolen våren 1943. Skjebnen ville det annerledes. Etter å ha gjennomgått 1. gymnasklasse flyktet han sammen med tre kamerater til Skottland noen uker etter skole-slutt. Men her skal det også legges til at da hans skolevenner markerte 50 års jubileet som studenter i 1993, ble også Inge invitert og deltok i festlighetene.

Utpå ettervinteren 1941 hadde Inge og kameratene hans begynt å diskutere mulighetene for å komme seg bort fra landet. De lyttet ulovlig til de norske sendingene fra London og hjalp til med å distribuere illegale aviser. Etter hvert som det knugende okkupasjonsmørket senket seg over land

og by, ble det et stadig mer reelt ønske for alle fire om å komme seg til utefronten.

Ferden med fiskebåten «Sjøgutt», da han ennå ikke var fylt 18 år, skal ikke rekapituleres her, men på britisk jord ble han rekruttert til Kompani Linge. Her fikk han først opplæring som spesialjeger før han vinteren 1942 kom over i Marinen hvor han ble utdannet som asdicoperatør, et engelsk system for lokalisering av neddykkete undervannsbåter. Deretter ble han sammen med førnevnte Johs. Thorsen sendt over til Miami Beach i Florida for videre praksis.

Den 16. september 1942 var de begge til stede i Washington DC under overleveringen av ubåtjageren «King Haakon VII» som lå ved kai i Potomac-elven. Skipet var en gave til kongen i anledning av at han hadde fylt 70 år. Inge Steensland heiste det norske flagget under seremonien hvor kronprinsesse Martha deltok. Det var ved denne begivenheten president Roosevelt holdt talen med slagordet som senere skulle bli kjent over hele verden: «Look to Norway», med henvisning til nordmenns kamp for demokrati og frihet.

Mens skolekameratene i Stavanger avla examen artium i 1943, søkte Inge Steensland opptak på Sjøkrigsskolen i England. Som kadett tjenestegjorde han på fartøyer i Royal Navy i Middelhavet og Atlanterhavet. Under invasjonen i Normandie 6. juni 1944 var han om bord på destroyeren «HMS Brissenden» hvor han ledet ildgiv-

«Sjøgutt» i Galeivågen på Buøy, fraktet tilbake til Stavanger, sommeren 1945

ningen mot tyske stillinger ved stranden Omaha Beach. Det var her det falt 10.000 allierte soldater, mest amerikanske.

Da han kom tilbake til Sjøkrigsskolen, ytret han ønske om en fortsatt aktiv krigsinnsats nå som krigen gikk inn i en mer avgjørende fase. Utpå høsten fikk han permisjon fra Sjøkrigsskolen og ble plukket ut til det såkalte «Polar Bear»-arbeidet. Hans videre ferd gikk nå til spesialtrening i Skottland. Disse operasjonene skulle forhindre tysk ødeleggelse av norske havneanlegg i krigens sluttfase, noe som kunne gjøre det vanskelig for allierte forsyningskip å anløpe.

Fenrik Inge Steensland ble satt til å lede aksjonen i Østfold som fikk navnet «Polar Bear 6East». Den egentlige planen hadde gått ut på at han skulle operere i hjemtrakten rundt Stavanger. Men med tanke på at han hadde et kjent ansikt i bybildet her, kunne han bli gjenkjent. På Østlandet hadde Steensland bare vært en gang tidligere, i forbindelse med en speiderleir i 1936.

Turen gikk fra England via Stockholm før grensen ble krysset med en liten snekke i slutten av januar 1945. Han fikk så kontakt med distriktssjefen i Milorg og plukket ut de som skulle delta under aksjonen. Det var opprinnelig meningen at slepebåter skulle senkes på grunt vann. Steensland sendte imidlertid et telegram til London. Han ville heller kapre båtene og føre dem til Sverige, og fikk grønt lys for dette forslaget.

Havnen i Fredrikstad var strengt bevoktet og patruljert av tyske fartøyer, og operasjonen måtte foregå i dagslys. Etter klokken fem om ettermiddagen var det nemlig ferdselsforbud i havnen. Aksjonen startet tidlig om morgenen 8.februar. Blant tungt bevæpnede soldater på kaien ble 11 taubåter og 1 bergingsbåt kapret rett foran øynene til tyskerne og ført til Strømstad i Sverige, noe som medførte at trafikken på Fredrikstad havn ble lammet. En av de mest vellykkede motstandsoperasjoner i Norge ble gjennomført uten at ett skudd ble løsnet.

Tyskerne skjerpet naturligvis vakholdet

I London 1943

etter dette, men sent torsdag kveld 19. april stod den 21-årige fenriken enda en gang i spissen for en uhyre dristig kapring rett foran nesen på fienden. To lasteskip ble ført til nøytral svensk havn. Det ene var D/S «Activ» som tilhørte Brødrene Olsen i Stavanger. Tyskernes sjøkapasitet var blitt kraftig redusert.

For disse operasjonene ble Steensland en av landets høyest dekorerte personer. Av kongen i statsråd ble det 20. september 1946 besluttet å tildele fenrik Inge Steensland «Krigskorset med sverd» for fremragende krigsinnsats under utførelse av særroppdrag. I tillegg mottok han flere andre norske utmerkelser. Steensland ble også høyt dekorert av Storbritannia for sin fenomenale bragd. Han mottok blant annet den høye utmerkelsen «Distinguished Service Cross». Etter krigen vendte han for en tid tilbake til England og fullførte Sjøkrigsskolen der. Han ble den første kadetten som fikk Kongens Ur som beste elev ved skolen.

Deretter hadde han tjeneste i Forsvarsstaben, men allerede i 1947 avbrøt han sin militære løpebane. Karrieremessig var det neppe noen ulempe etter krigen å komme tilbake til det sivile liv med det aller mest solide rulleblad fra motstandskampen. Han begynte som meglerassistent hos skipsmegler Lorentzen i Oslo. Mange år

Kaprede skip i svensk havn

senere uttalte han at dette falt naturlig for ham som hadde vært i marinen, og som var opptatt av alt som hadde med sjøen å gjøre.

Forbindelsen til Fredrikstad må også ha vært tett i årene etter krigen. Det var nemlig her han fant sin livsledsagerske, Aud Brodtkorb Steensland, f. 26.06.1922. Hun døde 12.08.2000. Ekteparet fikk to piker, Anne Merete, «Menne», Steensland, f. 03.02.1953, og Tone Steensland, f. 10.07.1957. Tone omkom i en tragisk trafikkkulykke utenfor Toulouse i Frankrike 19.06.1977, mindre enn en måned før hun ville fylt 20 år. «Menne» Steensland har to barn, Melanie Tone Steensland Brun, f. 1979, og Michael Steensland Brun, 1981. Inge Steensland hadde bestemt at sistnevnte dattersønn skulle overta ledelsen av forretningsvirksomheten.

I 1955 etablerte Helge R. Myhre sitt rederi i Stavanger. Steensland ble med som partner, og i de nærmeste årene var han pådriveren bak veksten til dette rederiet. Han etablerte sin egen meglerforretning i 1960. En skipsmegler er mellommann for rederier, verft og de som leier skip og har sin inntekt fra provisjoner i prosent av kontraktene.

Steensland spesialiserte seg på meglings av gassfrakter. Milliardæren var aktiv i forretningslivet til det siste. Så sent som

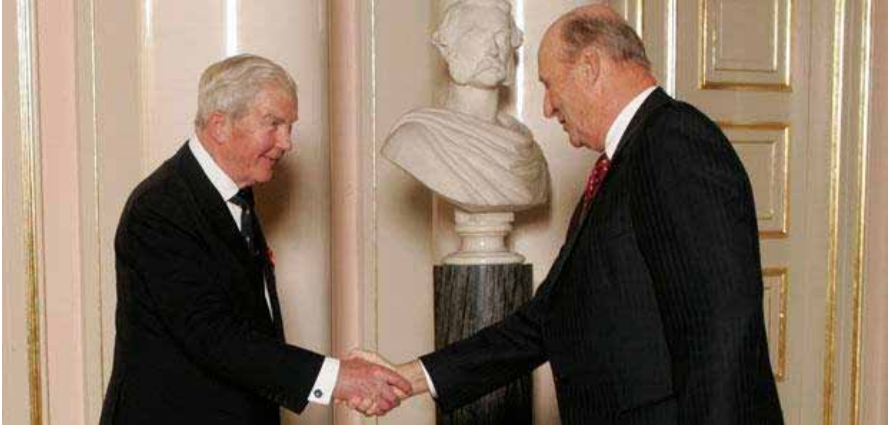
i desember 2007, i en alder av 84 år, stilte han seg bak investeringer på til sammen 3,7 milliarder kroner til 9 nye gasstankere. I årenes løp har flere firmaer sett dagens lys, og han ble blant annet en vesentlig aksjeeier i rederiet Solvang i Stavanger. Han investerte også betydelige midler innen eiendom, blant annet i fødebyen.

Inge Steensland opprettholdt gjennom hele sitt liv en tett kontakt med Sjøforsvaret og veteranene fra krigens dager og var vernepliktig orlogskaptein. Han var imidlertid en vært beskjeden person som foretrakk en anonym rolle i forbindelse med media og omverdenen. Han var også en person med et utpreget sosialt sinnelag.

Gjennom Inge Steenslands stiftelse har en lang rekke hjelpeprosjekter, ulike organisasjoner og kulturprosjekter blitt støttet med betydelige millionbeløp, ikke minst i Stavanger-området. Det var typisk for ham at han ønsket minst mulig oppmerksomhet rundt sin egen person i forbindelse med slike engasjementer. Han var levende opptatt av samfunnet rundt seg og en omtenksom og generøs bidragsyter. I 2004 ble han tildelt Kongens fortjenstmedalje i gull for sitt virke.

Inge Steensland regnet seg som Stavangermann selv om han bodde i et rekkehus i Oslo. Han hadde beholdt barndomshjemmet i Lyder Sagens gate og oppholdt seg

der så ofte han hadde mulighet til det. Bare noen dager før han fikk slag og ble alvorlig syk, var han her i byen og deltok i styremøter, som den aktive personen han var.

Få personer har fått så omfattende og nydelige nekrologer som ble Inge Steensland til del etter at han stille sovnet inn etter kort tids sykeleie, 18. september 2010. Hans raushet og opptatthet av andres ve og vel, behagelige vesen og klokskap ble framhevet, en ener som nøt stor respekt både blant ansatte og forretningsforbindelser. Stavanger- patrioten Inge Steensland var en gentleman i ordets rette forstand.

Inge Steensland takker for tildelingen av Kongens fortjenstmedalje i gull

Under bisettelsen i Oslo Domkirke og minnestunden etterpå i Fanehallen på Akershus festning var Stavanger kommune representert ved varaordfører Bjørg Tysdal Moe. Inge Steensland er gravlagt på Ullern kirkegård i Oslo der også hans kone og yngste datter ble stedt til hvile.

Han bør være en soleklar kandidat når nye gatenavn skal lanseres i vår by, og boligen i Lyder Sagensgate 35 bør også være et aktuelt objekt for byhistorisk skilting.

Våre kunder har én ting felles.
De er kunder hos oss. Ellers er alle helt ulike.

Handelsbanken
nærmere deg

Stavanger Sentrum: Verksgaten 24, 4004 Stavanger
Tlf: 92 22 33 44, www.handelsbanken.no/stavanger_sentrum

Bydelen Vestre Platå

av Jan Gjerde

*Vestre Platå Beboerforening ga i 1996 ut heftet **Gatenavn på Vestre platå – med glimt fra Bydelens historie**, av Jan Gjerde. Forfatteren har utarbeidet en oppdatering og bearbeiding av materialet og konvertert det til artikkelformat for Stavangeren.*

Vestre Platå er en velkjent bydelsbetegnelse i Stavanger, men den finnes ikke på noe kart. I første rekke er det reguleringsmyndighetene, eiendomsmeglerne og mediene som benytter denne betegnelsen. Betegnelsen ble innarbeidet av bl.a. Vestre Platå beboerforening, stiftet i 1978, i forbindelse med aksjonsdemokrati for å bevare områdets kvaliteter som boligområde. Kampsakene gjaldt fremmedparkering, kontorisering, gatetun og bevaring av hager og eiendommer. Det var viktig å bevare kvarterer for opprinnelig reguleringsformål. På 1970-tallet forelå det planer om å omregulere deler av området til industri. I 1980 ble «bevaringsplan» for området vedtatt. Området omfattes av flere reguleringsplaner som inneholder vernebestemmelser for å beskytte strøkskarakter, arkitektur og vegetasjon. På grunn av områdets nærhet til sentrum har konfliktområder blant annet vært kontorisering og fremmedparkering.

Vestre Platå omfatter bystrøket like vest for Stavanger Sentrum i Eiganes og Våland bydel. Området betegner gjerne noe løselig strøket avgrenset av Løkkeveien/Olav Kyrresgate, Stokkaveien/Rudlå, Kannikgata/Madlaveien og Schiøtz' gate/Theodor Dahls gate.

Selve byen Stavanger var utover på

1800-tallet ikke større i utstrekning enn at den grovt sett fikk plass i dalsøkket mellom Eiganesmarkene i vest og Storhaug og Hetland i øst. Eiganesmarkene ble gitt som gave til byens borgere av kong Christian IV i 1607 for bruk som mønstringsplass. Markene ble oppmålt av byfogd Søren Schiøtz i 1771 og delt inn i 61 løkker som først ble leid ut til borgere av byen. Fra 1809 ble nær halvdelen av dem solgt, resten ble solgt på 1850-tallet. Utleie og salg av løkkene ga gode inntekter til bykassen. Leietakerne forpliktet seg til å dyrke opp løkkene og til å la dem gjerde inne av doble steingjerder. Først i 1867 ble Eiganesløkkene formelt innlemmet i Stavanger by.

Løkkene omfattet et utmarksområde på 2900 mål som totalt strakte seg fra Tasta i nord til Våland i sør og over til Stokka i vest. Løkkene fikk sine betegnelser i form av tall eller bokstaver eller kombinasjoner av tall og bokstaver.

Vestre platå dekker fem av løkkene:

Løkke nr. 4: Engelsminne og Kannik

Løkke nr. 5, SAS-hotellet/Folkets Hus og

St. Olav videregående skole

Løkke nr. 6, Wesselsgate/ Niels Juelsgate

Løkke A1, «Solvangområdet»

Løkke A2, «Thomsahagen-området»

Gatenavn på Vestre Platå forteller historie fra bydelen

Offisielt fikk Stavanger sine første gatenavn vedtatt i 1861, året etter Holmenbrannen. Gatenavnskomiteen nedsatt i 1860 uttalte i forbindelse med at den avga sin innstilling: «Gaders, Smugers og Pladsers Navne bør saameget som muligt rette sig efter, hva der tidligere har været vedtaget eller almindeligen anvendt som Betegnelser, forsaavidt disse ere bekvemme og anstendige». Videre: «Vi have ikke fundet det syndeligen passende at anvende kongelige eller fyrstelige Personers Navne til Betegnelser for vore simple Gader og Pladse».

På 1800-tallet var Vestre Platå i hovedsak et bynært landbruks- og beiteområde med spredt bebyggelse og litt fortetting rundt Løkkeveien. Ved gamle Stavanger Stadion hadde Borgerværningen sin ekserseplass fram til 1880-tallet. Thomsahagen, bebyggelsen mellom Løkkeveien, Steingata, Mølleghata og Stokkaveien, ble bygd ut på 1850-tallet. Lystgården Engelsminde er fra samme periode. Det meste av boligutbyggingen fant imidlertid sted i perioden 1890 til 1920, men vi finner også eksempler på bygninger som er nyere og noen som er eldre. Bydelen fikk sine gatenavn i årene 1861 til 1934, og noen navn ble justert på 2000-tallet.

Vestre Platå er en spennende bydel for dem som er interesserte i bymiljø og byens arkitektur og for studier av stilhistorie. Her finner vi mange fine eksempler på empire, historisme, sveitserstil, jugendstil, 20-tallets nyklassisisme, funksjonalisme og ulike former for modernisme fra etterkrigstiden og fram til 2000-tallet. Det typiske for Stavanger som by er at vi har mange bygninger som er overgangsformer eller blandingsformer mellom ulike stilepoker.

Vestre Platå kan beskrives ut fra ulike kjennetegn. Jeg har funnet det interessant å ta utgangspunkt i bydelens gatenavn. Følgende spørsmål ligger til grunn for framstillingens oppbygging:

1. Kan gatenavnene systematiseres slik at de følger byens utvikling og motetretninger innen navnegivning?
2. Er det gatenavn som er «pekere» til særlig interessante historiske trekk ved byen og bydelen?
3. Er det gatenavn som peker mot personer med tilknytning til bydelen som har gjort seg særlig gjeldende i byens historie?
4. Er det bygninger i bydelen som det knytter seg spesiell interesse til sett i en byhistoriesammenheng?

Gruppering av gatenavnene:

De første veiene i bydelen var forbindelsesveier som krysset/tangerte området. Veiene sørget for forbindelse mellom byen og de omkringliggende distrikter. De var de sentrale innfartsårer til byen. Gatene, slik vi kjenner dem i dag, utgjør nettverket i den rutentregulering som kjennetegner hele området. Eldst er bystrøket Thomsahagen/Thomsestykket med reguleringsplan fra 1849.

Forbindelsesveiene til/fra byen

- Løkkeveien/Olavskleiva - Ullandhaugveien/Tjordveien –
- Stokkaveien/Randabergveien – Hoved Kirke og Ting Wey til Raneberg
- Eiganesveien – Madlaveien/Tjensvollveien
- Løkkeveien – forbindelse mellom Ullandhaugveien og Stokkaveien.

De tre veiene, Løkkeveien, Eiganesveien og Stokkaveien, finner vi forløperne til på *generalveimester Georg Anton von Kroghs* veikart fra 1771.

Løkkeveien har her betegnelsen «Den nye anleggende Communications Wey. Den tjener to oppgaver: Å lede transporten fra områdene sørvest for byen inn til byens sentrum, via Tjodveien og Ullandhaugveien – og i nyere tid en trase som svarer til Torbjørn Hornklovesgate. Dernest danner den

Olafshave. Våningshuset til gartner Poul Holst Poulsson er bevart. Adresse til Eiganesveien, her sett fra Ny Olavskleiv.

en «ringvei» mellom veien fra Randaberg og veien fra Ullandhaug.

Forbindelsen til områdene nord og nordvest for Stavanger hadde to traseer, en som fulgte omtrent *Stokkaveien* og en som fulgte *Rosenberggata*. Førstnevnte trase møtte *Løkkeveien* og sikret tverrforbindelsen fra nord til områdene sør og sørvest for byen.

Eiganesveien betegnes som Den nye anleggende Wey til Tjensvold. Dette var altså forbindelsen til byens vestlige oppland med *Madla*, *Revheim* og havnen i *Tananger*. Således ble denne veien kalt både *Tjensvollveien* og *Madlaveien*, før den fikk dagens navn. (Dagens *Madlaveien* ble anlagt på 1890-tallet) Det har i mange år stått strid om *Eiganesveiens* skrivemåte. Mange *Eiganes*beboere fortrekker å bo på *Egenes* og forbeholder seg retten til å skrive og si *Egenes*, *Egenesveien* og for den saks skyld også *Bredevannet*. Dette var korrekt skrivemåte fram til Den andre verdenskrig. Det var de ulovlige myndigheter under krigen som «fornorsket» skrivemåten, men i 1946 ble det gjort tilsvarende, men lovlige, vedtak i Stavanger bystyre i sakens anledning.

Her skal også nevnes at det fantes en viktig innfartsvei fra *Jæren* og *Sandnes*: «*Hoved Kongs- og Post Wey*, som ved *Bi-*

speladegård gjorde en avstikker mot vest til *Kannik gård* og derfra videre til *Olavskleiva*. Denne traseen fulgte omtrent dagens *Knud Holms gate*, altså tangerte den *Vestre plattå*.

Navn etter Olavsklosteret og Olavskirken i Kleiva

Selv om *St. Svithun* har historisk status som Stavangers skytshelgen, er også navn etter helgenkongen *St. Olav* godt representert i byen:

- *Olavskleiva*
- *Ny Olavskleiv*
- *St. Olavsgate*
- *Olavsbrønnen*
- *Olavstrappa*

Disse navnene finnes i strøket mellom *Sentrum* og *Løkkeveien* ved *Olavskleiva* og henspiller på at *Olavsklosteret* og *Olavskirken* var lokalisert like vest for dagens *Hakon VIIIs gate*. (*Olavsgrunnene*) Tidligere var det også en *Olavs Kirkegaard* og en *St. Olavs plass* i det samme strøket.

Olafshave var navnet på gartner *Poul Holst Poulssons* (1834 - 1915) gartnerieieendom som lå mellom dagens *SAS Royal hotell* og *St. Olav Videregående Skole*. Fra gartneriet drev han en stor forretning med

eksport til andre deler av landet. Han drev eksperimenter som ble betraktet som bedriftshemmeligheter, derfor var gartneriet omkranset av et høyt gjerde. Han var fra Christiania, utdannet i Danmark og Tyskland og kom til Stavanger i 1856 for å anlegge hagen til Bjergsted. Poul Holst Poulsson har satt markerte spor etter seg i Stavanger ved å ha designet parker og en rekke storslagne hager i en karakteristisk engelsk landskapsstil, hvorav noen fortsatt eksisterer. Også i Bergen og i Kristiansand hadde han oppdrag. Han importerte og dyrket fram eksotiske tre- og plantesorter som tidligere ikke var kjente i distriktet og som de færreste trodde ville overleve vårt klima. Foruten mange sypresser og pendula-arter, er Apens Skekk fra Poulssons sortiment. Av Poulssons mest kjente parkanlegg er Muséparken, Sykehusparken og Bjergstedparken. Han har også æren for Lagård Gravlund og deler av Byparken. Av private hager som fortsatt kan beundres, er Solvang, Breidablikk, Munkehagen og hagen til Klubselskapet. Gartneriet ble utviklet tidlig på 1900-tallet og ble bebygget i mellomkrigstiden. Nå står kun våningshuset tilbake i form av et sveitserstilhus fra 1860-årene. Dette er blitt noe ombygget, men vi kan fortsatt gjenkjenne en byggestil som peker hen til de mange stase-lige, symmetriske sveitservillaer tegnet av arkitekt C. Fredrik von der Lippe i perioden 1857 - 1870.

Gatenavn etter «topografiske» kjennemerker.

Gatenavn ble ofte til ved folkelig bruk av betegnelser som karakteriserer stedet eller strøket. Aktuelle eksempler på Vestre Platå er:

- Brønngata, Møllegata, Steingata og Murgata. Her er det tale om distinkte objekter som det var lett å orientere seg etter og hvor navnene etter at objektene er blitt sanerte, tjener som pekere til bydelens historie.

Brønngata oppkalt etter en brannbrønn som ble anlagt midt i gata mellom nr 19 og 22, ved Murgata. Brønnen ble tettet og igjenfylt da byen fikk vannverk med vannforsyning fra Mosvatnet i 1865.

Møllegata oppkalt etter en vindmølle reist av Johan Erik Nyman og svogeren Albert Thorsen, trolig etter 1844 da Nyman fikk hjemmel til løkken på Rudlå som møllen sto på. Seinere ble den overtatt av stads-hauptmann Wilhelm Hansen og revet, trolig mot slutten av 1870-årene. Møllen er kjent fra fotografier og fra Mons Gabriel Monsens akvareller. Johan Erik Nymann er ellers blant annet kjent som den som ryddet og dyrket opp det som seinere er kjent som Molauggården ved Stokkavatnet. Møllegata ført rett fram til mølla fra sør.

Steingata oppkalt etter en stor flyttstein, kalt Tjæresteinen, som lå midt i gateløpet ved nummer 15 i øvre ende av Oftedahls stykke. Steinen er avbildet på U. F. Aagaards Bykart fra 1719 og er omtalt i heksesaken om Trau-Astri som ble brent på bålet i Sandviken i 1662. Hun var anklaget for trolldom ved at hun hadde sagt at hun skulle gjøre Stavanger til et hav og sette det største huset på Tjæresteinen. Vi vet ikke nøyaktig når steinen ble fjernet, men det skjedde trolig samtidig med Kongssteinen på Storhaug som ble sprengt bort i slutten av 1860-årene.

Murgata i Thomsahagen, (opprinnelig Murhuusgaden) oppkalt etter gatens (og strøkets) eneste hus som var oppført i mur, noe som var en sjeldenhet i Stavanger på den tiden i denne delen av byen.

Andre gater i denne gruppen har selvsyklende gatenavn som Ledaals gate, Midtgata, Klinkenbergata,

Gatenavn etter personer med tilknytning til bydelen

- Engelsminnegata, Gjøsteins gate,

Engelsminnegata går fra Eiganesveien til Madlaveien/Kannik gata. Den fikk sitt navn i 1882 og er oppkalt etter lystgården «Engels Minde» (Engelsminnegt 22), som ble reist i årene 1851 – 1855 på Eiganesløkke 4. Denne løkken ble i 1829 overført til Engel Hansen (1780 – 1844) - en hardtarbeidende og velstående eier av Hansaverven i Svankevika, skipsreder og handelsmann med forretningsgård i Østervåg. Han var haugianer, var medstifter av Stavanger Missionsforening og nær venn av haugjanerlederen i Stavanger, John Haugvaldstad. I 1851 overtok Engel Hansens sønn, Hans Engel Hansen, Eiganesløkke 4, og han bygget i årene 1851 – 1855 en lystgård på løkken. Hans Engel døde imidlertid allerede i 1855, og det var hans enke, som ble gift med fogd Søren Daniel Schiøtz (Charlottenlund) som ga lystgården navnet Engels Minde til minne om sin mann Hans Engel Hansen. Hun ble omtalt som «enkefru Schiøtz» da hun på nytt ble enke i 1863.

Engelsminne gt. 22. Lysthus i empirestil fra 1851 -1855.

Hun døde i 1878 – og på gamle målebrev kan vi se at villaeiendommer i området til Løkke nr 4 ble stykket ut fra « Enkefru Schiøtz' bo».

Selve bygningstypen finnes det få av igjen i Stavanger, den er i seinklassisisme, som også er kalt for Stavanger-empire. Vi legger merke til den frittstående «tempelgavlen», som likner på Ledaal. Den store steintrappen førte ut til et hageanlegg som strekte seg ned til Løkkeveien. Huset er fredet.

Gjøsteins gate fikk sitt navn i 2004, og var tidligere en del av Oscars gate mellom Eiganesveien og Klinkenberggata. Oscars gates gateløp var brutt to steder, slik at gaten framsto med tre adskilte løp med samme navn. Dette ble bøtet på ved at de tre parti-

Fra Gjøsteins gate. I midten nr 7.

ene fikk egne navn. Det midterste fikk navnet Gjøsteins gate, etter at navngiveren hadde bodd i gata og etter at et parkområde med leikeplass vest for Solvang Skole hadde fått navnet Johan Gjøsteins Plass siden 1937. Johan Gjøstein (1866 – 1935) var blant annet skolemann, stortingsrepresentant og ordfører. Hans hjem var i gatens nr 7, et murhus i historistisk stil. Gjøstein var stortingsmann i 12 år fra 1913 til 1924, og det var særlig skolen og skolepørsmål han engasjerte seg i. Han tok arbeid som lærer i skolen i Stavanger i 1890, og ble skolestyret på Solvang skole i 1909. Gjøstein engasjerte seg tidlig også lokalpolitisk og i 1892 ble Stavanger Socialdemokratiske Forening (Det som bl.a. seinere ble til Stavanger Arbeiderparti) stiftet i hans egen stue. I 1899 kom han inn i bystyret, og i 1902 i formannskapet. Han var med å stifte avisen «1. mai» – og i årene 1911 og 1912 var han ordfører i Stavanger, den første fra Arbeiderpartiet. Det skyldtes ikke at Arbeiderpartiet hadde flertall, men at Gjøstein

som avholdsmann og som personlig kristen og som en praktisk forkjemper for sosiale framskritt i skolen og ellers i samfunnet, ble en samlende skikkelse blant annet for venstrerepresentanter. Ved partisplittelsen i Arbeiderpartiet i 1921 gikk Gjøstein til Norges Socialdemokratiske parti.

Praktiske eksempler på hans arbeid var kampen for gratis skolebøker og materiell, men også hans kamp mot salg av alkohol og tobakk til barn og unge. Alkoholforbud fikk han gjennomslag for både i formannskapet og bystyret, men tobakk var det verre med. Her fikk han samtlige av byens handelsforeninger mot seg, og også av politimesteren, som mente at forbudet var vanskelig å håndheve.

Honnørnavn og prestisjenavn

Når personer får gater eller plasser oppkalt etter seg, er det ment som æresbevisninger. Gatenavnkommiteen i 1861 fant ikke å kunne oppkalle gater i Stavanger etter «kongelige og fyrstelige personer»- på grunn av at gatene og

smugene i byen hadde en beskaffenhet som ikke innbød til det. (Kongsgaten kom imidlertid med i 1861, men det kan være fordi den ble sett på som en fortsettelse av Kongeveien inn til bykjernen). Dette endrer seg etter noen år og ikke minst etter reguleringene på Vestre Platå 1880-tallet med brede og rette gateløp, får vi fra 1882 navn som gir uttrykk for honnør og noen som det også kan knytte seg sosial prestisje til. Kvartalene i området med navnene Dronningens gate og Prinsens gate var bebodd av velstående borgere som bodde i frittliggende villaeiendommer.

Honnørnavn: Alexander Kiellands gate, Løvdahls gate, Løwolds gate; Schiøtz gate, Peder Claussøns gate; Theodor Dahls gate; Jens Zetlitz gate

Prestisjenavn: Dronningens gate, St. Svithuns gate, Prinsens gate, Wessels gate, Olav Kyrresgate, Niels Juels gate, Oscars gate, Kong Oscars gate.

En måte å få en gate oppkalt etter seg var å gi til byen legatmidler av en viss betydning. Løvdals gate, er et eksempel på dette.

Løvdahls gate, oppkalt i 1882 eller tollkasserer Ole Løvdahl. (1772 – 1851) Han var en velholden man da han kom til Stavanger. Etter sin død skjenket han byen et legat hvor avkastningen har gått til mange gode formål, blant annet til finansieringen av Valbergtårnet. Han eide Nedre Strandgate 25, for de fleste kjent som tidligere tilholdsstedet for Skjenkestuen. Han bodde sammen med sin husholderske og er gravlagt sammen med henne på Lagård Gravlund.

Løwolds gate er oppkalt etter byfogd Oluf Andreas Løwold (1747 – 1836) Byfogden var på den tiden både dommer, notarius publicus, politimester, skifteforvalter og sto i spissen for den lokale administrasjon i byen fram til 1828. Det var denne stillingen som i 1832 ble overtatt av Halvor Olaus Christensen og som han innehadde i til

sammen 57 år inntil han nådde en svært høy alder.

Schiøtz' gate er oppkalt etter sorenskriver Eiler Hagerup Schiøtz (1775 – 1855) Han representerte Stavanger på Stortinget som suppleant til sin svigerfar Gabriel Schanche Kielland. Da Kielland døde i 1821 arvet Schiøtz store eiendommer i Stavanger, blant annet Sølyst og Kongsgaard. Han var en blant flere pådrivere for at Kongsgård skulle bli byens lærde skole - Latin- og Borgerskole - og Schiøtz bidro ved at skolen fikk eiendommen overskjøtet på gunstige vilkår.

Alexander Kiellands gate streifer så vidt inn på vårt område ved Niels Juels gate og Theodor Dahls gate. Dikteren fikk sitt eget gatenavn i Stavanger først i 1934. Det skulle gå 28 år fra dikterens død innen han fikk en gate oppkalt etter seg i hjembyen. Noen har ment at dette skyldtes krefter som motarbeidet hans ettermæle i Stavanger. Men gatenavnkomiteen sa i en uttalelse i 1918 at de ventet på en anledning til å hedre dikteren med en mer sentral gate eller plass.

* * *

På Vestre Platå er det ingen gatenavn oppkalt etter kvinner og det gikk lang tid innen kvinner i et hele tatt fikk gatenavn oppkalt etter seg i Stavanger. I rektor Berentsens bok over Gatenavn i Stavanger og omegn, fra 1939, finner vi kun to gater oppkalt etter kvinner: Stine Lunds gate og Bolette Wiesesgate. (pikeskolen i Laugmannsgata) Stine Lund var den første kvinne som fikk gatenavn etter seg i Stavanger. Hennes navn var Christine Friborg Lund (1715 – 1761) og hun hadde gjort seg fortjent som organist i Domkirken i Stavanger og som forfatter. Gaten eksisterer ikke lenger. Den gikk mellom Engelsminnegata og Mølløgata parallelt med Dronningens gate, hvor det nå er parkeringspass til en dagligvareforretning som holder til i bygget som var kjent som Televerket.

ET UTVALG BYGNINGER I BYDELEN

Nils Juels gate 20, hovedkontor for SAFE, fagforening for ansatte i energisektoren.

Denne bygningen hadde fram til midten på 2000-tallet adresse til Dronningens gate som nr 45. Tidligere Dronningens gate fra St. Olavs gate til Kannik skole har skiftet navn til St. Svithuns gate. Bygningen er fra 1902/03 i historisk stil og i 1910 ble eiendommen overtatt av «Domkirken kirkelige fattigpleie». Dette var det første aldershjem drevet av en menighet i Stavanger.

Nils Juels gate 20, tidligere Dronningens gate 45. bl.a kjent som Domkirkens gamle hjem og Stavanger kommunes diagnosestasjon.

Det var plass til ca 30 pleietrengende. Domkirken solgte bygningen i 1940 og flyttet institusjonen til Duesvei 11 hvor institusjonen fortsatt drives som privat sykehjem under navnet Domkirkens sykehjem. Bygningen i Dronningensgate ble solgt til Stavanger Helseråd som holdt til her til 1984. Her hadde Stavanger Helseråds diagnosestasjon sin virksomhet. På folkemunne gikk bygningen gjerne under navnet Tuberkulosestasjonen eller Diagnosestasjonen. Noen år seinere, fra 1987 ble bygningen benyttet av Stavanger kommune for undervisnings- og interne kursformål, innen den i dag er i privat eie av et rådgivningsfirma.

Prinsens gate 25. Frittliggende villa i sveitserstil, Adam Egede Nissens hjem da han var postmester i Stavanger.

Dette huset var bolig for Adam Egede Nissen (1868 – 1953) mens han var postmester i Stavanger fra 1909 til han flyttet til Bærum midt i 1933..

Adam Egede Nissen ble gjerne omtalt som den «røde postmester fra Stavanger». Det henger sammen med at han i 1919 en dag stengte Postkontoret i Stavanger i sympati med boljsevikene i Sovjetunionen da vestmaktene intervenerte mot revolusjonsregimet. Han var da fortsatt medlem av Arbeiderpartiet, men fulgte Norges Kommunistiske Parti ved partisplittelsen i 1923. Han ble også formann i dette partiet da det var et promilleparti i mellomkrigstiden.

Egede Nissen var stortingsrepresentant fra 1900 til 1912 valgt av Finnmarksbyene og representerte først Venstre, så Arbeiderpartiet. Han var medlem av formannskapet i Stavanger 1914 – 1924, og ble overraskende byens ordfører 1916 – 1919 støttet av Avholdspartiet. Han ble valgt ved en allianse i bystyret og kjempet for boligbygging og husleiereguleringer. Omfattende kommunale virksomheter og tiltak ble iverksatt – og denne epoken går gjerne under betegnelsen «den kommunalsosialistiske periode» i Stavanger. Kooperative og kommunale virksomheter og boligbygging vokser fram for å søke å avhjelpe den nød som krigen førte med seg. Han var den andre fra Arbeiderpartiet som ble ordfører i

Stavanger og den siste til etter den andre verdenskrig. Store kommunale låneopptak ble i Stavanger som i så mange andre byer en stor bær å bære i de vanskelige mellomkrigsår som skulle følge.

Egede-Nissen var svært kulturelt og kunstnerisk interessert og engasjert. Han ble formann for byens første faste scene og Stavanger Teater, han var også med i Orkesterforeningen og foreningen Kunst for folket.

Av ekteparets 11 barn, ble 7 kjente skuespillere: Oscar og Stig, samt Aud Richter, Gerd Grieg, Ada Kramm og Gøril Havrevoll. Dessuten Lill.

Av andre kjente politikere bosatt på Vestre Platå og som har gjort seg gjeldende også nasjonalt, er det naturlig å nevne industrimannen og statsråd Cornelius Middelthun, (Jens Zetlitz gate 24) skolemannen, stortingsrepresentanten og ordfører Johan Gjøstein, (Gjøsteins gate 7) skolemann, universitetsbygger, bystyremedlem, stortingsrepresentant og stortingspresident Gustav Natvig-Pedersen. (Oscars gate 30).

Møllegata 37. Generalkonsul Ingvald Thorsens hjem fra 1917 til 1927.

Den staselige murbygningen med nyklassisistiske søyler ble bygget i jobbetiden under første verdenskrig av hermikkfabrikant og konsul C. Borgen og eiendommen ble overtatt i 1917 av generalkonsul Ingvald Thorsen. (1855 – 1928). Han er et

forholdsvis ukjent navn i Stavangers byhistorie, men bygget seg opp med forretninger i Lettland og tjenestegjorde siden i St. Petersburg, først som svensk/norsk konsul og etter 1905 som norsk generalkonsul. Han drev med eiendomshandel, shipping og som import- og eksportagent. Han flyttet tilbake til Stavanger ved utbruddet av første verdenskrig, men ved revolusjonen i 1917 tapte Thorsen en stor del av sin formue på grunn av et parti sild som han ikke fikk oppgjør av fra de nye makthavere ved revolusjonen.

I to år, fra 1927 til 1929, var eiendommen eid og bebodd av konsul K. M. Torgriksen. Så overtatt av IOGT i 1929, (stiftet i 1877 – The International Order of Good Templars) som fortsatt eier bygningen, men benytter den i dag i første rekke til utleieformål. Bygningen var beslaglagt av okkupasjonsmakten i krigsårene.

Wesselsgate 51 Solvang omsorgsboliger for eldre

Opprinnelig stod det en flott villaeiendom i sveitserstil på tomten. Denne var fra 1862 og eid av skipsreder Erik Berentsen, senere av hans svigersønn Charles Racine. Villaen ble testamentert til Handelsstandens Understøttelsesforenings gamle hjem for drift som aldersbolig. Like før Den annen verdenskrig ble villaen revet til fordel for byggingen av det nye Handelsstandens Aldershjem, Gustav Hellands funksbygning fra 1937. I 1942 installerte Gestapo seg i huset og det ble sikkerhetspolitiets beryktede hovedkvarter i Stavanger. I kjelleren ble det innredet en fengselsavdeling på 11 celler. Denne var faktisk intakt til 1995, da bygningen ble ombygget til omsorgsboliger. Gestapohuset på Solvang ble et fryktet begrep i Stavanger og det var herfra anslagene mot byens motstandsbevegelse ble ledet. I kjelleren foregikk det forhør og tortur, og kjente motstandsfolk som Solveig Bergslien og Peder Myge mistet sine liv her.

Wesselsgate 51. Solvang omsorgboliger for eldre, på tomten sto tidligere Charles Racines sveitservilla.

Ny Olavskleiv 16 – Jens Zetlitz gate 21: Folkets Hus - Folken

Folkets Hus med Folketeatret og kontorer og møtelokaler for fagbevegelsen og Arbeiderpartiet ble bygd ut i tre steg: Første del sto ferdig til innvielse i 1926, annet trinn med møtelokaler og kontorer sto ferdig 1962, og med høybygget mot Engelsminegata og Jens Zetlitzgate ferdig i 1981 var hele kvartalet mellom Løkkeveien, Ny Olavskleiv og Jens Zetlitzgate bebygd. I dag er deler av kontorarealene i høybygget leid ut på forretningsmessig grunnlag. Siden 1983 har den nyklassisistiske folketeaterbygningen vært disponert av Studentersamfunnet i Stavanger og er kjent under navnet Folken.

Folkets Hus/Folken. Arkitekt Gustav Helland har ansvaret for den første delen fra 1925, mens arkitektene Retzius og Bjoland sto for påbyggingene i 1962 og 1988. (Byarkivet)

Pådriveren for byggingen av Folkets Hus i Kleiva var Samvirkende Fag- og Arbeiderforeninger. Mange år med innsamlinger og mulighet for lånefinansiering la grunnlaget for å realisere en staselig bygning i nyklassisistisk stil, tegnet av bydelens egen arkitekt, Gustav Helland. (1879 – 1958). Han bodde i og hadde sitt tegnekontor i Eiganeveien 8, på hjørnet av Eiganeveien og Engelsminnegata. (Cafe de France). Han var utdannet i Tyskland og virket som arkitekt fra 1916 til 1962. Han hadde en stor produksjon og tegnet bygninger i nyklassisisme, funksjonalisme og modernisme.

Under krigen var Folkets Hus okkupert av tyskerne og benyttet som såkalt «soldathjem».

I festsalen ble det vist kommunal kino fra 1946 til 1987. Folketeatret spesialiserte seg på lettere underholdningsfilmer, hvor westernfilmene utgjorde hovedstammen med et fast publikum.

Utvidelsene i 1962 og 1981 er signert arkitektfirmaet Retzius og Bjoland.

Høstmarken i Stavanger for 150 år siden

Forsiktig modernisert av Bjørn Samuelsen

Dette sto å lese i Stavanger Avis 28. og 29. oktober 1889:

Stavanger høst-marked for 30 år siden

Uken før høst-marken var byen forberedt på mange måter; men i all stillhet. Ingen praktfulle tilstelninger, ingen lokkende bodder som andre steder med utstillinger av lekkerier eller luksus.

Men bak disken var kramboden ordnet, nede på sjøhuset lå alt parat, jern, tauvek, stry og hamp, salt, tobakk og brennevin. Og foruten de alvorlige varer for bonden selv, hengtes de brogete hodeplagg i vinduene; snigler, sukkerstenger og vadmelskranser lavedes opp, muselort i sirlige papirtutter med røde kanter, hodevann, hårvann, luktevann og såpestykker – og alt var ferdig til å friste kvinnfolkene. Og småpikene hadde på lager de gammeldagse skrekkelige markna-dokker, hvis hoder liknet en omvunnen svullefinger med hatt på, og i hvis skjørter det knaste av gammelt skrivebok-papir.

Driftige gutter samlet «gammelt» – alt hva de fant av skrap på loftet og i kleskammerene; noen bandt ferdig skrivebøker med «rosete bre».

Lørdag kom der noen få; søndag kunne man se at der var usedvanlig mange bønder i kirken, men mandag morgen var markedet i full gang og torvet aldeles stappende fullt.

Og fra mandag fikk byen den uforglemmelige lukt, som hørte til et marked for 30 år siden, - en lukt, som er ikke lite forskjellig fra den i dag.

Der var den gang som nå vadmél og hodevann; men før var der mer haranglukt fra Vågen, mer gammelost og epler, og fremfor alt gikk all verden omkring med noen gammeldagse duftende grønnsaker, som nå er så godt som forsvunnet.

Hvordan luktet ikke den tørkede malurt eller reinfann i store bunter, og den gamle troskyldige «Cepri» (se illustrasjon) fra bondehagene og krusmynte og karve, og salvie og timian! – Timian fremfor alt! – denne ærverdige markenlukt, som blåste over hele byen med en frisk nord-vest, hvilket er den vind som fra gammelt hører til haust-marken, - timian og nordvest med gammelost og epler tvers over Vågen – det var marken for 30 år siden!

«Cepri» I henhold til Knut Langeland er dette Abrodd (Artemisia Abrotanum). Cepri-navnet ble brukt i Nærbø og Obrestad og flere andre steder på Jæren. Den ble tørket i buketter, først og fremst som legeplante (i dram mot mageproblemer og kokt med fløte som hudkrem), som duftstoff, bl. a. i potpourrier og lagt i ullplagg og skinn mot møll. Cepri ble ca. 1 meter høy.

Men stundom regnet det også nedrig, så rennestenene gikk med potteblått, og alle de vakre hodeplagg klistret seg til ansiktene. Da blinket det i de blanke lakkerte hattene, som alle mennesker gikk med den

gang – og trofast holdt det mørkeblå vadmel ut.

Men klesdrakten var den gang langt mer avvekslende og langt mere broget enn nå. Først tok nå mange av hardangerne sine kvinnfolk med seg, og de røde liv og hvite skaut livde godt opp. Derrest var der de merkelige austmenn, som i alminnelighet rakte en høy hatt over mengden, og som sto så rolige og tålmodige med hendene innstukket i bukseklaffen oppe under skuldrene og lot seg beglo og bespotte av den innfødte ungdom. Så var også både fjordbuenes og jærbuenes kvinner langt muntrere påkledd enn disse dagers sorte og grå nøkternhet. Pikene var ikke redd for ildgule og fiolette tørklær; kom der regn, slo mange et rødt skjørt over hodet, og grønt vadmel var hyppig å se.

Handelen var den gang så iøynefallende stor, fordi hele omsetningen foregikk i to-tre dagers rivende hast. Alt hva der fantes av penger var i rastløst omløp; og store beløp hopet seg opp i kjøpmennenes bøker for sent eller tidlig å strykes ut, da de trange tider kom.

Men så gikk det også med et liv og en lystighet, som våre dager ikke kan oppvise maken til. Selve torvet var så tett pakket som vel mulig og krambodene i nærheten var fulle av folk. Inne hos Johan Dahl – det nåværende Svaneapotek – og især nede i Thesens lange butikk gikk handelen så det bare raslet.

Byens ugudelige ungdom drev ikke blott sin handel, men også all sin ondskap innimellom de skikkelige bondefolk, som sto fortumlet og halvt sanseløse i all denne vrimmel.

Noen løp med sine «varer» og innbilte bøndene at det var ekstra fine nyheter; båndstumper, gamle halstørkler, filler og skrap – alt fallbys med en påtrengende iver, som ikke var til å bli kvitt.

Andre – især lange gutter – gikk ustan-selig og trakk bak i snippen på jentenes hodeplagg, så det seg ned, hvorpå de tålmodige piker løftet det opp igjen på den

ytterst mulige kant av håret og bandt en enkel løs knute, som helst måtte holdes fast med haken, det var det fineste, så de sto med halvåpen munn og trykket haken ned i halsen.

Så var der også onde gutter, som bandt folk sammen ved hjelp av et seilgarn med en fiskekrok i hver ende; - ja, noen drev det i sin vanartighet så vidt at de sydde pikenes skjørt forsvarlig sammen, slik at når samtalen endelig var forbi, og man hadde sagt farvel, så måtte man likefrem sprettes fra hverandre for å bli skilt.

Andre fant en grusom glede i å blåse kitt-klatter med pusterør på de blanke hattene eller – og det var det gilleste – midt i ansiktet på hvemsomhelst.

Og når det så ble mørkt og folk begynte å bli noe fulle, så var der ingen ende på garpestreker og kommers man drev med bønder og jenter i de mørke gatene, hvor der hverken var lys eller gass og meget lite politi.

Men hele dagen gikk handelen like uforstyrret og like rivende. Alt hadde sin plass – unntatt hestehandelen, som hadde det urimelig lille hestetorv mellom Hotel du Nord og Posthuset – nåværende Øvrengaards forretning -, hvor der helst ble drukket overhendig i sjappene. Men utover Skagen var det et brennpunkt for handelen.

I årene før brannen var hardangerjektenes ankomst et av de ubedrageligste tegn på markedets nærmelse. Allerede i begynnelsen av oktober begynte de første å komme – innerst ved Felthusbyggen de gamle kjente navn, Ola Folkedal og Jondalsfolkene, og senere kom de, jakt på jakt med en uhyre hale av nye lysskinnende båter i alle størrelser. Store føringsbåter, deroppi fiskebåter og inni disse atter andre, akkurat som kinesiske esker, den ene inni den andre, mindre og mindre, ragende høyt opp i luften. Når så alle jekter og skøyter var fortøyd, hendte det ofte at rekken gikk fra Felthusbyggen helt over Vågen til Dahlealmenningen – på midten atskilt ved et par favners mellomrom, for at båtene som

skulle inn til Torvet, kunne slippe gjennom – og dette mellomrom forbundet med en planke, hvorover ferdseilen gikk; det var en stadig fornøyelse for ungdommen å sparsere denne tur over fartøyene svingende seg fra skøyte til skøyte fra Felthusbryggen til Strandsiden og tilbake. Innenfor denne rekken var Vågen stappende full av de smukke hardangerbåtene, og her foregikk en livlig handel. Der kjøpte jærbuen og fjordefolkene og øyboerne og byfolkene hver sine båter – garn- og notbåter til sildefisken, ekspressbåter og spillbåter, færingar og joller, skipsbåter og lystbåter og allslags båtsinventar, årer og øsekar. Som bekjent er hardangerne vestlandets dyktigste båtbyggere, og ennå kan ingen måle seg med dem i båtenes smukke og smidige linjer. En riktig slank bredbordet, halvstor færing av det rette slaget var også en lyst å se på. Kyndige kjennere nåomstunder påstår dog, at hardangerbåtene ikke lenger er så fine i fasongen som i gamle dager. Men det tør komme av at det i de senere år har vært krevd lavere priser og altså tarveligere arbeide. Men hardangerne førte annet med seg enn båter – der var gammelost og smør og epler og kålrabi og nøtter, stamper og kar, bøtter og koller og nederst i lasten var bark og heller. Eplene lå i store binger på begge sider i rommet, likefra de dyre fine gravestener og kaupanger og granater ned til matepler og rosenstrips og søtepler. De kloke hardangere gjorde gode forretninger og kunne med like stor letthet og behagelig overtalelse avgjøre en handel, hva enten det var en fisker fra de ytterste holmer,

Vågen i 1850-årene. Litografi etter tegning av Geo. M. W. Atkinson. Stavanger Museum. Illustrasjonen er hentet fra «Gamle Stavanger-billeder» 1921.

som skulle ha seg en båt, eller det var en av byens fine fruer som skulle se på stamper og vaskekar til datterens bryllupsutstyr. Det klingende hardangermål hørtes rundt om i byen, men mest på Skagen og tilhørende gater, hvor hardangertrafikken var livligst, nærmest Felthusbryggen. Det var for 20-30 år siden ikke sjelden å treffe hele familier ombord på hardangerjektene, hvor konen og en ung datter gjerne var med på byreisen. De kledelige skinnende kvinnedrakter lyste ganske opp i gaten. Mannfolkens drakt var mørkeblått vadmél, bukse forsynte med uhyre klaffer og noen uutgrunnelige lommer, hvorav der kunne fremhales et merkelig kvantum epler og ubegrensede mengder nøtter. Nøtter var overhodet uunngeelige i marken – hardangerne gikk alltid og knekte og spiste og spyttet nøtteskall utover alle gatene; jærbuen hadde som regel en reserve av nøtter i den ene lomme og «søtepler» i den andre, som han galant trakterte de unnselige jenter med. – Når jektefolkene ble lei av de viltre bygutters gnål og spillopper og jagte hele flokken i land, het det i kor fra denne, etterapende hardangermålet: «up or jekta, din trasungje, du snauka og snauka i stronkjen og kjøp' inkje noke kors' er».

Det var på den tiden ganske betydelige beløp som ble omsatt i markedet av hardangerne. – Både ost og smør, epler, heller og alt det andre, andro til verdier av flere tu-

sen specier pr. fartøy. Der kjøptes igjen korn og mel, salt, jernvarer, brennevin, kolonialvarer og alt annet som landsfolk behøver. Stavangers handel med hardangerne var den gang, og vesentlig på grunn av markedet, meget større enn nå, hvor bergenserne har makten og hvor dampskipene gjør Bergen som den nærmeste og større by til den naturlige hovedplass for distriktet. En årsak til den hendøende trafikk med Hardanger og det avtakende besøk av hardangerfartøyer i byen, er også den omstendighet, at etter sildefiskets opphør – så vel sørefisket som kinns- og nordlandsfisket – er der ikke noe behov lenger for fiskebåter som er verd å snakke om, og således er handelen med byen for denne viktige industrigrens vedkommende nesten helt forbi. Der var i hine tider og i atskillige år etter brannen også et annet fellesskap i interesser mellom byen og hardangerne, idet nemlig disse, der alltid har hatt ord som gode sildefiskere og især som driftige og heldige notbaser, ofte tjente som mannskap eller under- og overbaser ved de store notlag, som fra byen ble utrustet til vinterfisket og som pleide å dra av sted, først til Kvitsøy og Skudenes, omtrent ved jule- og nyttårstider. Markedet var da et bekvemt tidspunkt både for noteiere og mannskap å legge planer, gjøre avtaler

og slutte kontrakter til det tilstundende vårsildfiske. Mangen eventyrlig beretning om et eller annet av de berømte, uhyre rike notsteng, som ga en hel formue i utbytte, knytter seg til et hardangernavn som notbas for det heldige lag.

Men kom hardangerne som herremenn seilende på egne fartøyer, velutrustede og velforsynte med kostbare varer, så var der andre markedsbesøkende, som fra de fjerne fjellgårder først hadde vandret de mange mil ad ufarbare og umulige veier og stier for å nå sjøen, og derpå i åpen båt – «Ryfylke» var da nettopp begynt sine sparsomme og uregelmessige fjordefarter – hadde rodd i dager med sine produkter til byen helt inne fra Ryfylkes innerste fjorder. For dem var markedet likefrem en begivenhet, et knutepunkt hvorom alle årets dager dreide seg og hvortil alle tanker om fortjeneste og velstand knyttet seg, og hvor hen alle planer om anskaffelse av dette eller hint til gårdens eller hjemmets forbedring og utstyr ble rettet. Der var suldølingene, lett kjennelige på sin raske, lette gange og freidige holdning. Suldølingene handlet med smør og ost, vilt og viltskinn og var de fornemste blant hestehandlerne og driftekarere. De tok inn som oftest hos avdøde Jacob Middelthon på Skagen.

Dampskipshjulbåten "Ryfylke" som ble satt i drift i 1855, den tiden som denne artikkelen omhandler. Bildet er hentet fra boken "Det Stavangerske Dampskibsselskab 1855-1955".

I markedet var Jacob Middelthon i utrettelig virksomhet ved å sørge for sine suldølinger og for øvrig opptatt av alt som foregikk på Felthusalmeningen og på hardangerfartøyene, og man kunne den hele dag iakttå ham på bryggen og i sjøhusdøren ropende og snakkende med all verden og med sin sterke røst gjøre sine spøkefulle bemerkninger til høyre og venstre, kjent med alle byens folk uten unntak og med landsfolk fra alle egne.

Fra alle Ryfylkes fjorder, fra Sauda, Sand, Vikedal, Jelsa og Årdal og Erfjord og Dirdal og Lysefjord og Hjelmeland og alle de andre steder kom båt på båt og alle hadde de en ku eller noen sauer eller et eller annet landsprodukt, som skulle selges; og der skulle kjøpes jern og hamp og stry og tauverk eller en båt eller et klesplagg til hu mor eller en hatt til barnene. Og der skulle gjøres opp den gamle skyld i kontraboken og snakkes om ny, og lånet i banken ordnes, sakføreren skulle besøkes, kjenninger og skyldfolk hilses. Der levdes i disse 2 dagene et intens og urolig liv, som for disse ensomme og fåmælte bønder sto som en forvirret drøm, når de igjen kom til sitt stillferdige og ensformige dagsverk hjemme på fjellgårdene.

På kjøpmennenes butikker og sjøhus hersket der i disse markedsdager den mest anstrengte virksomhet – ekstrahjelp var innkalt i 1 eller 2 mann, kald middag, og alle måltider ble inntatt i rommet bak butikken eller hvorsomhelst det kunne falle seg; og det var ikke småskillinger hvortil omsetningen på slike dager kunne beløpe seg – opp til 1000 specier kontant i skuffen om dagen og derover, foruten der byttes i varer og skrevet i bok, og det var som regel ikke den minste del.

Det var også alminnelig i markedet, at tjenestesøkende ungdom fra landet søkte arbeid hos byens familier. Hyring til fisket og alle andre slags avtaler og kontrakter ble ordnet.

De betydelige husene for bondehandelen trakk også en stor del av bøndene ut til

Holmen – kroket og fullt av liv, som Holmen var før brannen. Her hadde kjøpmennene bondestuer hvor kjenninger fikk naty og plass for hest og greier.

Men ellers lå unge og gamle, kvinnfolk og mannfolk i et meget utvunget sammen surium på sjøhusene og på loft, som det kunne falle seg.

Østervåg var ennå ikke blitt brennpunktet for annen handel enn brennevinet. Men nedover den delen av byen og inn Nygaten opp til hestetorvet sto brennevinsdunsten tykk og kvelende.

I denne luft ferdes de også helst – de mange snurrige tiggere og drikkere, som verden den gang var rikere på enn nå til dags. Der vandret fra sjapp til sjapp: Ola Skitter, Slobse-Jermund, Fydle-Jacob, Nøst-Endre, den lystige Tjøl Hansen og mange andre.

De var helst bosatte eller bortsatte på landet – disse uforbederlige medborgere, eller de vandret viden om på tiggeri eller all slags handel; men led det mot marked, kunne ingen makt holde dem tilbake; de kom med den første timian og forlot først byen, når det ikke var en dråpe brennevin mer å perse ut av noen medlidende sjel.

Men hver på sitt vis var de en dram verdt; for det var mest folk som nettopp ved lett sinn og selskaperlig livlighet var kommet ut i elendighet og som ennå i rusen gjenfant et glimt av vittighet og humør.

Fant således ikke Slobse-Jermund på å stanse en mann fra sitt hjemsogn Klepp på gaten og hviske med en hemmelighetsfull mine: «Rasmus! He du haurt det? –

«Hvaforneo?»

«Kom – følg, skal du høre nytt heimante».

Mannen, som hadde loset til Bergen og vært lenge hjemmefra, ble ganske redd, at noe vondt var hendt hjemme hos ham, og fulgte Slobse-Jermund avsides helt inn i en mørk gang. Der hvisket Slobse-Jermund: «Nå heve dei vælt meg te fattigforstander derheima! – he du haurt slikt?»

Fydle-Jacob, som var en tykk, svær

Lagårdsveien i 1850-årene. Maleri av Suckhof. Illustrasjonen er hentet fra «Gamle Stavanger-billeder» 1921.

mann, møtte en dag gamle Jacob Kielland i smauet og sperret veien for ham, idet han tigget om fire skilling.

«Du bare drikker dem opp; full er du og, kom en annen gang.»

Men så lenge holdt Fydle-Jacob på, at han fikk sine fire skilling. Da gikk han tilsidde og sa i en overbærende tone: «Du e gille ligavel – Jacob! Men jagu e du sære og!»

Nøst-Endre var en smilende, men ytterst påtrengende tigger. Han hadde et glatt ansikt og fint mål som et fruentimmer. Under armen bar han alltid en liten tinte, hvori der var vinsler og nøster med trå, nåler og slikt, som han solgte til pikene på landet.

Han var en skrekk for kjøknene, og når der meldtes: «Der kommer Nøst-Endre» – skrek gjerne pikene, og husmoren beredte seg til å få ham fort på dør.

Så stakk Nøst-Endre det ekle smiskende ansikt med den blanke hatt inn av døren og begynte: «Jeg ser, jeg ser –».

«Å – hva ser du?» ropte fruene forarget og vendte seg mot ham, så bister, som hun kunne.

«Jeg ser fruens blide åsyn», svarte Nøst-Endre og smøg seg inn døren.

Men Tjøl Hansen var den lystigste og ubetinget ungdommens yndling.

Tjøl var en liten mann med kort, blå rundtrøye, blank hatt – han var en av de siste som holdt ut med «blank hatt», korte ben og et uforlignelig pussig-klokt ansikt. Især hadde han noen fuktige plirende øyne, som gjorde ham dobbelt polisk (lur), når han stanset opp for hver han møtte på Lagårdsveien og begynte: «Ka e du for ein?» og så kom der gjerne en eller annen vittighet eller et mindre fint ord eller en visestubb – f. eks.:

*Piger og vin,
Det er alt her på jorden,
Dem vil vi elske og dem vil vi tro;
Andre småting, som er her på jorden,
Søge alene at gjøre uro.
Men pigerne de smile, når verden den er
sur,
Og vinen den florerer, tross allting står i
kur.
Tra-la-la-la-la-la.*

Eller også danset han noen lette trinn og hopp og sang:

*Vil du ha deg en sil
Gå til Rosenkil'.
Vil du ha deg en dram,
Gå til Siqvaland.*

Når han kom til byen, bar han gjerne en bundt lester; men hjemover bar han helst sin rus så godt som det ville seg gjøre, - alltid fornøyd så lenge han kunne gå.

Et par eldre damer trippet så forsiktig med løftede skjørt over et sølet stykke på Lagårdsveien, og da de kom på det tørre fortau, sa den ene lettet: «Å Gud skje lov».

Straks stemte Tjøl Hansen i:

*«Å gud skje lov for ingenting,
Det har jeg i min lomme».*

Man kunne høre ham synge langt ut over Lagårdsveien, når han dinglede hjem; vi visste aldri hvor han bodde eller hvor han holdt seg. Men han hørte til byen og til markedet, og især til Lagårdsveien med sin blanke hatt og sitt alltid glade ansikt.

Men verre enn disse originaler var slagsbrødrene, som også møttes til marked; de berømte rokkedreiere var især alles skrekk. De var av taterblod, og vi antok iallfall, at de hørte til i Kalhammeren. Som gutter så vi vel ikke det verste, når det ble mørkt nede i de trangeste gatene i byen; men så var der dog hvert marked anledning til å se folk som ble bragt avsted av politiet med flengete klær, blodige og forslåtte, og andre som brølte og trampet og svingte sine knyttede never opp i nesen på alle de traff.

Ved slutten av et marked kunne der være en uhyre villhet som grep inntil ungdom og kvinnfolk, - helst når det kjempes med politiet om å løsrive en av fangenskapet. Da veltet de seg foran den lave døren til den gamle rådstue, politibetjenter og fulle mannfolk om hverandre, mens kvinnene skrek, og de to vakthavende borgere i blå uniform holdt fast på sine geværer med de lange bajonetter.

Så raslet de utover Lagårdsveien som en åsgårdsrei i mulm og mørke, med slike brøl som man aldri skulle tiltro jærbuen, når man ser på ham ved høylys dag. Og hestene, som ville hjem, ble nesten likeså galne, og for av sted så selepinner og hjul-splinter røk om ørene og hele selskaper gikk på hodet i grøften.

Men lengre utpå fikk iallfall hestene sin forstand igjen og trakk tålmodig sin snorkende herre hjem til stalldøren. Og hendte det at grinden var lukket på broen, så gikk dyret rolig på elven, hjulene ble igjen, men reisen fortsatte med karmen slepende etter. Og mannen visste om morgenen ikke av annet enn at han hadde liksom en minnelse av at han var våt i ørene.

Men dagen etter kom hodepinen og der nest ettertanken. Og da kan det vel hende, der var de som tregte både på klokkebytte og hestebytte og på «heile marken»! Mangen pike tregte på stasen som var kjøpt, og flere kanskje på det hun hadde mistet på byturen.

Byfolket satt igjen med den folketomme by full av søle og timian. De regnte etter i bøkene og så varene an. Gamle sorenskriver Schiøtz, som ellers ikke var lett til å narre, hadde kjøpt et stort deilig stykke talg som ved smeltingen viste seg å inneholde en overmåte gammel skinnbukse.

Etter brannen i 1860 skiftet markedet sin karakter. Det var ikke blott det gamle Holmen som forsvant, men meget gammelt i skikk og bruk gikk bort med det samme. Markedet forandret seg hurtig til det vi ser i dag.

Et lysere og fredeligere bilde, et tydelig fremskritt i alt. Fra hesten og kjerren til bøndenes varer og husflid – overalt en utrolig fremgang; og i omgjengeligheten mellom by og land en ganske annen og bedre ånd og tone. Byen er mer erobret av landet, begge har nærmet seg hverandre, og den som tror på vårt lands fremtid, kan med glede la tanken gå 30 år tilbake for å følge utviklingen frem til i dag.

optimaliser eiendomsverdiene gjennom effektiv eiendomsforvaltning

Vågen Eiendom er et av Stavanger-regionens største kompetansesentre innen forvaltning og drift av næringseiendom.

Selskapets medarbeidere har allsidig teknisk, økonomisk og juridisk kompetanse, samt bred kunnskap og kjennskap til markedet i regionen - i tillegg til bred markedskontakt. Vi forvalter for 4 milliarder i verdier for våre oppdragsgivere, tilsvarende ca. 300.000 kvm med kontor, butikk, og lager/ industrilokaler.

Kontakt oss i dag for ytterligere informasjon om våre tjenester!

God forvaltning skaper verdier!

Vågen Eiendomsforvaltning AS • Vågen Eiendomsmegling AS • Vågen Drift AS

Skagenkaien 35-37,
4006 Stavanger.
Tlf: 51 93 92 60
www.vaagen-eiendom.no

Byhistorisk skilting

av Reidar Fraffjord

Den oppmerksomme leseren av Byhistorisk forenings nettside, www.byhistoriskforening.org, vil ha registrert at 27 skilt er omtalt her. Trolig vil også noen ha lagt merke til at ytterligere 8 skiltobjekter er kommet til i byens uterom:

Bjørn Endreson - Teaterbygningen

Lars Larsen - Geilane Kongsgt. 52

Frida Hansen - Nedre Strandgate 25

John R. Haugvaldstad - Josephinestiftelsen

Ajax-Andreas Jacobsen - Vinkelgt. 16

Kvekergravstedet - Storhaug

Chr. Lous Lange - Breibakken 1

John Tanke Sviland - Bergelandsgt. 29

Byhistorisk forenings *hovedformål* er å formidle kunnskap om Stavanger og skape interesse for byens historie og egenart. I den forbindelse har foreningen samarbeidet med Stavanger kommune for å bidra til å realisere kommunens kulturplan på dette området hvor det heter: *Kunst i uterommene blir en del av byens identitet. Det bør settes opp enkle skilt som presenterer kunstneren og verket. Det gjelder også ved gater, plasser og bygg med historiske navn. Enkel skilting med presentasjon av vedkommende person, eller av historiske begivenheter, kan gjøre det lettere å identifisere stedene. Det er et enkelt virkemiddel for å øke den historiske bevissthet.*

Helt siden 1997 har derfor representanter fra vår forening vært sammen med byarkivar, byantikvar og kultursjefens administrasjon om utplassering av skilt. Denne typen er utviklet av Oslo Bys Vel og er i bruk som kulturhistoriske opplysnings-skilt

over hele landet. De er koboltblå med hvit antikvarskrift. Formen, en «superellipse» - overgang mellom firkant og sirkel - er utviklet av den danske lyriker og designer, Piet Hein.

Frida Hansen

Fredrikke (Frida) Bolette Hansen ble født i Hillevåg den 8.mars 1855. Foreldrene var Mathilde Helliesen og grosserer og skipsreder Peter Petersen Hun vokste opp i et meget velstående hjem. Faren var en av byens driftigste handelsmenn og ledet det velrenommerte firmaet J.A. Køhler & Co. i Hillevåg, like utenfor byen. Familien bodde i Laugmannsgt. 7 og Nedre Strandgt. 27 om vinteren og flyttet til landstedet i Hillevåg om sommeren.

Frida gikk på frøken Wieses privatskole i Stavanger. Hun viste tidlig et kunstnerisk talent. Etter at hun ble konfirmert i 1871, bestemte hun seg for å bli malerinne og fikk privatundervisning av Kitty Kielland og

marinemaler Johan Bennetter. Året etter konfirmasjonen ble hun imidlertid forlovet med Wilhelm Severin Hansen som hun giftet seg med i 1873. Da var hun 18 år mens han var 32 år, og kunstnerdrømmen måtte legges på hylla.

Hennes far døde noen år etterpå, og da hennes mann overtok ledelsen av Køhler & Co., flyttet paret til Hillevåg hvor hun fikk tre barn. Wilhelm Hansen utviklet

stedet til et mønsterbruk, mens Frida ble svært engasjert i planleggingen av et hageanlegg omkring Køhler-eiendommen. Men lykken vendte seg. Da det store økonomiske krakket rammet Stavanger i 1883, røk også Køhler & Co. over ende. I løpet av et par år mistet de også to av barna. Wilhelm Hansen dro til utlandet, mens Frida ble igjen i Stavanger med deres gjenlevende datter. Nå måtte hun starte en broderiforretning for å tjene til livets opphold. Det skulle altså bli mannens fallitt som ble starten på Frida Hansens kunstnerkarriere.

Hun var blitt fortrolig med gamle norske tepper gjennom samlingen til sin svoger, maleren Carl Sundt-Hansen, og interessen ble ytterligere forsterket gjennom arbeidet i broderiforretningen. Hun ønsket å gjenreise den glemte norske tekstilkunsten. I 1889 hørte hun at en dame i Sogn vedde på en opprettstående vevstol og dro dit for å lære teknikken. Allerede året etter, i 1890, stilte hun ut sitt første teppe, «Birkebeinerne fører den unge Haakon Haakonsen på ski over fjellet». Hun ble fort klar over at naturalistisk fremstilling ikke egnert seg for vev, fornyelsen av tekstilkunsten måtte ta utgangspunkt i de gamle billedteppenes stiliserte mønstre. Motivene måtte hentes fra sagn og eventyr.

Frida Hansen flyttet til Kristiania i 1892 og hadde studieopphold i Tyskland og Frankrike 1894/95 hvor hun fikk mange nye impulser og lot seg fange inn av tidens europeiske strømninger. Hun slo for alvor igjennom i utlandet. Utstillinger utenlands fulgte nå på løpende bånd. Gjennombruddet som tekstilkunstner fikk hun

på Verdensutstillingen i Paris 1900 hvor hun mottok gullmedalje og fikk stor oppmerksomhet. I 1915 ble hun tildelt kongens fortjenstmedalje i gull for tekstilkunsten sin. Olavsteppet som hun arbeidet med fra 1927 til 1931, henger i våpenhuset i Stavanger Domkirke. Frida Hansen døde i Oslo 12. mars 1931 og er begravet på Ullern kirkegård.

Andreas Jacobsen – Ajax

Andreas Jacobsen ble født i Vinkelgata 16, omtrent midtveis mellom Pedersgata og Fiskepiren i Stavanger, den 6. februar 1909. Her bodde han til han var 14 år gammel; da flyttet familien til Våland. Senere i livet var bostedene bl.a. Brønngata 102 og i blokkleilighet på «Misjonsmarka». Han giftet seg 7. oktober 1939 med Haldis Kloster (1907 – 1992).

Jacobsen ønsket egentlig å bli tegner, men det kunne han ikke livnære seg av i de harde 1930-årene. Da han var ferdig med middelskolen, fikk han et tilbud fra Det Stavangerske Dampskipselskap, og i de meget trange tider den gangen, begynte han der som bud som 16-åring. Han ble værende i DSD i 49½ år, de siste årene som personalsjef.

En dag i 1934 laget han noen tegnninger som han skrev korte tekster til. Fotograf Gaard Paulsen i Aftenbladet tok dem

med til redaksjonssekretær Sven N. Ofte-
dal som straks så mulighetene. Senere
oppmuntret redaktør Christian S. Ofte-
dal og den senere domprost Svanholm unge
Jacobsen til å skrive mer. Den første tek-
sten stod i avisen 8. september 1934 under
pseudonymet Jacob. Det ble til Ajaks, før
han slo seg til ro med Ajax.

Tekstene ble etter hvert lengre, og han
illustrerte alt selv, men det krevde for mye.
Etter en tid kom Aftenbladets tegner, Hen-
ry Imsland, inn i bildet, og da ble det skik-
kelig sving på det. Imsland illustrerte epist-
lene, han hadde Stavanger i kroppen, han
visste hvordan frøken Sørensen og far te an
Marton så ut, og han kjente et mannskor
ut og inn. De populære innslagene i avisen
varte helt fram til 9. oktober 1991. Den sis-
te visen til Ajax, «Sokkaseg og hjertelag»,
ble fremført i forbindelse med en avduking
i sentrum i 1993, en statue med hans mest
sentrale figurer, Johanna og Broremann.

Ajax visste ikke selv hvor mange viser
som var kommet fra hans hånd i årenes
løp. De tre stavangerkomediene på dialekt;
«Det smedle på Skansen» (1957), «Gud-
labadne te na mor» (1959) og «Storm i et
Norgesglass» (1962) er oppført en rekke
ganger på Rogaland Teater. Det kom 9 bø-
ker fra hans hånd. De to første, «Ongane i
gadå» og «Slage' på Parra» i 1943, og de to
siste, «Johanna, Broremann og frk. Søren-
sen» og «Far og mor te an Marton» i 1988.

På stavangerdialekten som skriftspråk,
med en sterk følelse for de fineste nyanser,
loddet han dypt i personenes sjel. Gjen-
nom språket som redskap kunne han for-
telle hvordan gamle og barn, enslige og ei
sydame hadde det. Han fortalte om men-
neskenes daglige liv, om deres lengsler og
håp og om tårer og smil. Han stod på en
måte midt iblant oss og hentet stoffet sitt
fra hverdagen. Nasjonale eller internasjon-
ale tema ble gjerne sett fra Pedersgadå,
og han evnet å gi dyp innsikt i enkle ord.
Ajax gjorde også Stavanger bymål til noe å
være glad i, en del av byens identitet.

Han mottok kulturpriser fra Stavanger

kommune, Aftenbladet, Rogalands Avis og
Stavanger Presseforening. I 1985 fikk han
Kongens fortjenstmedalje i gull. Sine siste
år tilbrakte han på Solvang Aldershjem
hvor han døde 18. mars 1998.

Bjørn Endreson

Bjørn Ingermann Endreson ble født 20. ja-
nuar 1922 i Bærum. Foreldrene var reisen-
de Haakon Endreson og Anna Kommedal.
Moren kom fra Stavanger, hvor hun vokste
opp på Egenesløkke D2. Faren hennes had-
de her, i det nordvestre hjørnet av nåværen-
de Eiganes gravlund, et lite gardsbruk. Et-
ter å ha solgt denne eiendommen, «Fager-
høy» i 1917, flyttet familien til Stabekk, der
faren, Torger, kjøpte garden «Furulund.»

Bjørn Endreson var et utpreget skole-
lyls i sin ungdom, han var aktiv idrettsmann
og skrev poesi. Han debuterte i 1946, 24
år gammel, med diktsamlingen «Kadens».
Etterpå studerte han litteratur og teater i
USA før han tilbrakte et helt år hos hopi-
indianerne i Arizona.

Da han kom tilbake til Norge, ble han
i 1957 ansatt som skuespiller og instruktør
ved Rogaland Teater, og i årene fra 1960 til
1970 var han sjef for teatret. Dette unge te-
atret slet med dårlig økonomi, og de besø-
kende var stort sett vant med tradisjonelle
oppsetninger. Med Endreson kom veksten
i teatrets virksomhet. Han satset på bar-
na og vant publikum ved å bygge allianser

med skolene, oppsøke folk og gjøre teatret til en «varmestue».

Sin kanskje største innsats i Stavanger gjorde han som stifter av Barneteateret i 1957. Endreson ville gjøre noe som var annerledes. Han ville ikke bare gi ungene en årlig juleforestilling og putte voksne skuespillere inn i barneroller, men heller ha et teater for barn, utviklet av barn. Barneteateret ble ledet med en profesjonalitet som gjorde det til ett av de fremste i europeisk sammenheng. Det fikk snart et medlems-tall på 1.200 – 1.300 barn og drev en omfattende egenvirksomhet.

Full av entusiasme og forståelse for hva som bor av kreative krefter i barn, skrev han selv alle stykkene Barneteateret spilte de første årene. Han la vekt på at ungene skulle få spille på sin egen dialekt, og han instruerte dem selv. Helt fra starten var det klart: Når barn spilte, skulle omgivelsene være like profesjonelle som ved andre oppsetninger. Hele det tekniske apparatet ble satt i sving, sceneografi og kostymer, ikke noe skulle være annenrangs, og dermed ble Bjørn Endresons barneteater en meget levedyktig suksess.

Endreson sparte seg aldri i sin ti år lange sjefsperiode, han var ganske utslitt da han sluttet, og helsen var ikke som før. Både kritikk og motgang hadde satt sine spor. Han hadde imidlertid funnet en åndsfrende i dramatikerens Samuel Beckett som han fikk personlig kontakt med. I årenes løp oversatte han alle Becketts skuespill til nynorsk. Bjørn Endreson var en språklig begavelse som hadde stor sans for den dramatikken som hverken sløser med ord eller meninger. Til sammen har han oversatt omkring 100 dramatiske verk.

Etter at han sluttet ved Rogaland Teater, fortsatte han også å skrive teater for barn. I 1985 vant han førstepris for beste norske barnestykke. Det var «Hei, Kolumbus – nei, Kolumbus!» som ble oppført på Det Norske Teatret.

Endreson ble boende i morens hjemby resten av sitt liv. Sammen med skuespil-

ler Edith Ottosen oppholdt han seg på Buøy, og i sine siste år fant han et godt hjem på Øyane Alders- og Sykehjem. Han sovnet fredfullt inn 12. november 1998, 76 år gammel.

Christian Lous Lange

Christian Lous Lange ble født i «Bredbakken 1» i Stavanger, 17. september 1869 og døpt i St. Petri kirke 17. oktober. Faren, Halvard Lange (1842-1905) som var tremening til Alexander L. Kielland, kom til vår by i 1867 og var stadsingeniør her fra 1885 til 1899. Lous-navnet hadde Christian etter sin mor, Thora Marie Lous (1845-1923).

Christian bodde i Stavanger gjennom hele oppveksten og ungdomsårene til han var 18 år gammel. Etter at han var flyttet til Kristiania for å studere, var han nok på hyppige besøk i fødebyen ettersom meste-parten av familien fortsatt holdt til her. Den siste store begivenheten de feiret sammen, var bryllupet 1. november 1899 da søstere, Ellen Lous Lange, giftet seg med forfatteren Johan Bojer.

Før han var fylt 18 år, avla Christian i 1887 «Klassisk examen artium» på Kongsgård skole med hovedkarakteren 1,25 (presterist). Som et utpreget skolelys fikk han beste karakter «1» i 9 av 12 fag. Sammen

med barndomsvennen ,Einar Borch, dro han samme høsten til Kristiania. Han tok «Examen Philosophicum» og hadde lærertimer ved siden av, som avveksling fra de teoretiske studiene. I 1893 ble han cand. philol., og det påfølgende året giftet han seg med Bertha Manthey (1867-1947). I ekteskapet kom det 5 barn, bl.a. den senere norske utenriksministeren, Halvard Lange (1902-1970) . Mange år senere, i 1919, ble Lange dr.philos. på en avhandling om «Internasjonalismens historie.»

Som generalsekretær for den «Interparlamentariske Union», med sete i Bern, dernest i Brussel og fra 1920 i Geneve, var Lange en av dem som utrettet mest for å gjøre «Nansens land» til mer enn en frase. Hans innsats i internasjonalt fredsarbeid og hans virke her hjemme som en idealistisk og realistisk fredspolitiker, satte dype spor etter seg.

Langes livsverk var omfattende. Han var en dyktig historiker som ble husket av sine tidligere elever som en fremragende pedagog. Han organiserte det norske Nobelinstituttet, og som generalsekretær for den «Interplantariske Union», gjorde han under 1. verdenskrig og etter fredsslutningen veldig mye for å holde arbeidet intakt og mildne motsetningene. Som norsk representant i Folkeforbundet utførte han et grunnleggende arbeid, hans navn der var et av de mest kjente.

Langes virksomhet for fred, forståelse og humanitet bidro til at Stavangermannen i 1921, som den første i Norge, ble tildelt Nobels fredspris sammen med den svenske statsministeren, Karl Hjalmar Branting.

Christian Lous Lange døde av en kreftsykdom 11. desember 1938, 69 år gammel. Den nære vennen fra fødebyen, Einar Borch, holdt minnetalen ved bisettelsen og avsluttet med følgende ord: «Christian Lange ! Vi takker deg for de mange lyse og vakre minner, de mange gode tanker som spirer opp etter deg. Vi står i sorg og vemod med din bære, men også full av takk

for hva du utrettet blant oss. Ingen som har møtt deg, vil glemme din vakre, noble skikkelse. Vi har tapt en enestående venn. Norge har tapt en av sine beste sønner.»

John Rasmussen Haugvaldstad

Garden Reianes ligger på nordvestsiden av Rennesøy mot Boknafjorden. Her ble John Haugvaldstad født i 1770 og døpt 3. søndag i advent, som den yngste av fem søsken. Han gikk på omgangsskolen i bygda og fikk solid undervisning i kristendom. I sitt 18. år, paldesøndag 1789, ble han konfirmert i Hausken kirke.

Rett etter konfirmasjonen dro han hjemmefra og fikk arbeid på garden Utstein Kloster. Etter tre års samvittighetsfull tjeneste på Utstein kom han så til bruket Haugvaldstad på Mosterøy. Gardseieren, Tore, oppdaget hurtig Johns mange gode egenskaper og ønsket at han skulle gifte seg med den eldste datteren, Malene. Det var imidlertid klart for de to unge at de ikke hadde noen naturlig kjærlighet til hverandre, men etter press fra begge fedrene ble de forlovet.

Tore solgte bruket til John Rasmussen som da tok etternavnet Haugvaldstad, og den 1. juli 1792 ble de to unge viet. Malene og John hadde forskjellig gemytt. Hun var

noe gretten og kritisk, han var mer inne-sluttet og viljesterk. Ekteskapet ble uylkkelig og barnløst, og de kom til å leve fra hverandre mesteparten av sine liv.

John Haugvaldstad var arbeidsom og påpasselig i alt. Han fikk god innsikt i jordbruksyrket og tok nye metoder i bruk. I tillegg drev han med sildefiske, og med sin praktiske innsikt og handlekraft var han en dyktig fisker. På denne tiden opplevde han også sitt åndelige gjennombrudd og startet med oppbyggelige møter i sitt hjem. I 1801 ble han kjent med Hans Nielsen Hauge, og det resulterte i at han reiste omkring som forkynner.

I 1814 ble han sammen med godseier Garmann på Utstein Kloster sendt til Stavanger for å velge representanter til Riksforsamlingen på Eidsvoll. Samme året solgte han bruket sitt og flyttet til byen. Malene ble boende på Mosterøy til 1821 før hun også kom til Stavanger.

Haugvaldstads virkestrang gav seg mange utslag. Han drev først teglverk, så begynte han som farger. Ellers var han engasjert i sildefiske og skipsfart. Etter hvert ble han også eier av flere gardsbruk og jordeiendommer, og han hadde flere titalls ansatte. Haugvaldstad var blitt en av Stavangers rikeste menn, men gikk i vadmel og spiste sild og brød med fingrene rett fra trefjøla.

John Haugvaldstad ble den åndelige fører for haugianerne i byen, og han viste stor omsorg for de fattige. Han var en drivende kraft i arbeidet for å få reise et oppbyggelseshus som kunne romme alle dem som søkte møtene deres. Det resulterte i bedehuset i Nygaten i 1845. Da Det Norske Misjonsselskap ble dannet i Josefinestiftelsens lokaler i 1842, ble han valgt som styremedlem med flest stemmer.

Nyttårsaften 1850 ville han besøke leder for Brødreminigheten for å gi en penge-gave til Israelsmisjonen. Stephan Due var ikke hjemme, og da Haugvaldstad kom ut igjen, falt han om på gaten, rammet av

slag. Etter å ha blitt ført til hjemmet utbrøt han: «Gud skje lov», og sovnet stille inn. En mengde mennesker fulgte båren til La-gård gravlund, og mange stod tause og sorgfulle i gatene der følget passerte.

Kvekergravlundene på Storhaug

Vennenes samfunn eller kvekerne ble organisert i Stavanger i 1818 som det første kirkesamfunnet utenfor statskirken. Dette ville ikke myndighetene godta, og dermed oppstod det konflikter når det gjaldt seremonier som dåp, begravelse og ekteskapsinngåelse. Selve gudstjenesteformen var stille andakt uten liturgi, prest eller sakramenter. Stillheten kan brytes ved at en eller flere tar ordet for å dele noe med de andre.

Tanken om at det er noe av Gud i alle mennesker, at hvert individ må finne sin egen livsvisdom, står sentralt i kvekerens trosbilde. Enkelte kvekersamfunn legger mest vekt på det evangeliske og bibelske, mens for andre er «det indre lys» kilden til religiøst liv. Menneskenes likeverd innebærer at kvekerne nekter å bære våpen, og at de engasjerer seg i fredsarbeid. I Stavanger har samfunnet i dag (2010) i underkant av 30 medlemmer, mens det i storhetstiden hadde 100 og i årene etter krigen rundt 60 medlemmer i byen.

Fra 1821 til 1854 hadde kvekerne et gravsted på Våland, mellom dagens Musègate 54 og 56. Det ble opprettet av lederen, Elias Tastad, da hans ett år gamle tvillinger døde. Da presten ikke ville begrave dem uten å få gjennomføre de vanlige seremoniene, gravla Elias Tastad dem selv slik han følte det var rett etter sin kvekerstro, noe som førte til mye dramatik og vanskeligheter.

Mot slutten av 1840 årene begynte gravplassen på Våland å bli for liten, og man så seg om etter et annet, egnet sted. I 1854 tok saken en overraskende vending fra uventet hold, fra en person som først ett år senere ble opptatt som medlem og senere ble et sentralt medlem av samfunnet:

Den 15. desember 1854 gav Carl Nyman et stykke av sin eiendom, «Leervigsryggen», til kvekerne «for at de frit og ubehindret fra mig og Efterkommere enten Arvinger eller Andre, have tilladelse, Frihet og Ret til at benytte samme til Begravelsesplads/.../ dog tilhører Græsset som voxer på Begravelsesstedet Jordstykket Leervigsryggens Eier og Bruger.» Etter dagen mål var stykket på ca. 850 kvadratmeter. Fram til omkring 1870 ble gravstedet betegnet som «Karel Nymands Gaard Hetland».

Den første som ble gravlagt her, var Halvor Dyring, 9. juni 1855. Elias Tastads hustru, Guri, var den neste, den 16. juli 1855. Da Asbjørn Kloster ble stedd til hvile, 24. januar 1876, kunne man lese følgende i avisen «Stavangeren»: «Asbjørn Klosters Begravelse foregikk i dag paa Vennernes Begravelsesplads under Tilslutning af et næsten uoverskuelig Følge. Hr Endre Dahl talte ved Graven.»

Om lag 270 personer er i årenes løp gravlagt på denne private gravlunden i Øvre Haukeligate 39, omgitt av en høy teglsteinsmur og forsynt med en låst sprinkelport av jern. Kirkevergen har ansvar for drift og vedlikehold, og kvekersamfunnet ønsker at gravstedet skal tas vare på som et offentlig kulturminne, og at dette kan kombineres med fortsatt bruk.

Lars Larsen Geilane

Geilane var en husmannsplass på østsiden av Breivatnet, et område som strakte seg sørover fra nåværende Josefinestiftelsen, Kongsgaten 48, og Kongsgaten 52 hvor skiltet er anbragt, og videre et stykke sørover. Lars Larsen Geilanes far, Lars Svennen Helland fra Gjesdal fikk våren 1772 feste på denne plassen under Kannik og flyttet til Stavanger med konen, Maren Einarsdatter fra Nedrebø, og to barn. Sitt åttende og siste barn fikk Maren da hun var 42 år gammel; ovennevnte Lars Larsen Geilane som ble døpt 24. september 1786.

Da faren døde i 1804, ble moren sittende med Geilane fram til 1807. Lars som var blitt 21 år, fikk nå overta festet som husmann. Han var pålagt å gi moren en tønne korn årlig og pleie og tilsyn i hennes alderdom; videre skulle han gi sin døve søster, Siri, husvære og naturalytelser.

Men kort tid etter at Lars hadde fått festeseddelen, overløt han plassen til moren og søsteren og tok hyre på briggen «Ole Smith Ploug» som skipstømmermann.

Sommeren 1807 var skuta kommet til Alicante på østkysten av Spania, og der ble det tatt om bord en ladning salt til Stavanger. På hjemturen, den 30. august, ble imidlertid briggen anholdt av en britisk korvett ettersom det hersket krigstilstand mellom Danmark-Norge og England. Lars havnet nå i «prisonen» på et fangeskip som

lå oppankret i havnen i Plymouth; fra 14. januar 1812 på et nytt skip øst for London.

Under fangenskapet ble Lars Geilane kjent med bl.a. den senere kvekerhøvdningen, Elias Tastad. Lars og Elias kom i kontakt med engelske kvekere, og flere år senere var de begge to, 29. august 1818, med på å skrive seg inn som medlemmer av den første norske kvekermenigheten under stiftelsesmøtet i våningshuset til Lars på Geilane !

Det har vært hevdet at Lars Larsen Geilane ble igjen i London etter fangeoppholdet for å sette seg bedre inn i kvekernes lære og for å få seg en utdanning. Men ifølge britiske fangeprotokoller ble han friggitt 24. september 1814 og sendt hjem med en svensk fregatt, sammen med bl.a. Elias Tastad..

Kvekerpionerene Lars Geilane og Elias Tastad måtte begge lide for sin tro, men mens Elias mente kvekerne burde fortsette sin kamp for tros-og ytringsfrihet i Norge, var Lars av den mening at motstanden her ville kvele deres åndelige frihet. Han ville derfor sette seg i spissen for den første organiserte utvandringen fra Norge til Amerika. Før Lars Geilane, som kaptein på sluppen «Restauration» dro fra Stavanger 4. juli med kurs for New York sammen med sin 17 år yngre kone, hadde han sagt opp festet på Geilane.

Under den 14 uker lange overfarten fødte hustruen, Martha Eide fra Fogn, ei datter, slik at følget var på 53 personer da de kom fram. Familien slo seg ned i Rochester, New York, der han fikk arbeid som tømmermann og båtbygger ved Erikanalen. Hjemmet ble en viktig mellomstasjon for norske emigranter som kom til området. Men bare 59 år, 13. november 1845, druknet han under en båtreise med en kanalbåt. Familien mente han var blitt offer for et rovmord.

John Tanke Sviland

Han ble født på et lite, fattigslig gardsbruk på Sviland i Høyland, 29. september 1845 og hadde 10 søsken. John utmerket seg tidlig som en usedvanlig evnerik ungdom. Da han var ferdig med skolen, virket han som omgangsskolelærer en tid, men dette arbeidet gav ikke mye utkomme.

Da han etter hvert brøt opp fra hjemmemiljøet og kom til Stavanger, jobbet han bl.a. på kaien og ble den første store organisatoren for Stavanger-arbeiderne som hadde en svært vanskelig tid vinteren 1882 – 83. En deputasjon med Tanke Sviland i spissen for flere hundre arbeidsløse begav seg en dag ut til amtmannen og bad ham om ta seg av deres sak. Det ble nå besluttet å sette i gang arbeid på den tidligere ekserserplassen på Egenes. Her fikk stein- og jordarbeiderne fra 1 – 1,50 kr pr. dag. De startet kl. 05.00 om morgenen, og Sviland måtte kjøpe lykt for å finne fram og få gjort noe.

Sviland ble snart kjent for det gode humøret og det smittende pågangsmotet sitt. Valgspråket hans var:» Vanskelighetene er til for å overvinnes !» En rekke sårende opplevelser i kommunikasjon med prest og overordnede førte til en radikaliserings av Svilands samfunnssyn. Han ble en av de første som kom til å fremme tankene

til Karl Marx i byen, gjennom offentlige foredrag i 1889, men sitt kristne grunnsyn holdt han fast på. Trolig var det de kristne rettferdighetstankene som hadde ført han over til sosialismen, ut fra en følelse av at kirken mer forsvarte overklassens jordiske interesser enn Jesu ord. Denne koplingen av kristendom og sosialisme var ikke uvanlig på den tiden, og kanskje særlig utbredt i Stavanger-området.

Enda han var kroppsarbeider med en arbeidstid på både 10 og 12 timer, skaffet han seg imponerende allmennkunnskaper. Alexander Kielland la merke til ham og satte stor pris på denne «intelligente, kundskapsrike mand.» Sammen med Johan Gjøstein ble han den første representanten for Arbeiderpartiet ved kommunevalget i 1898.

Da han døde våren 1910, 65 år gammel, fikk han en gravferd som var en konge verdig. Avisen «1. Mai» kom ut med sør-

gerand og hyllet hans minne over hele forsiden. Mange hundre mennesker fulgte kisten hans med salmesang fra hjemmet i Øvre Blåsenborg 2a til Folkets Hus, som da var i Bergelandsgt. 29, hvor han lå på «lit de parade» til jordfestelsen. Da toget et sørgefølge på over 1.000 personer til Lagård gravlund, og i årenes løp har gravstedet hans blitt et fast samlingssted med bekransning den 1. mai.

John Tanke Sviland hadde en rekke av de fremste verv i arbeiderbevegelsen i vår by og var en politiker utenom det vanlige, både som folketaler og ideolog. Mange mener han må ha vært en av de mest markante skikkelsene på venstresiden i tiden mellom Marcus Thrane og Martin Tranmæl. Han kunne utvilsomt blitt en rikskjent politiker dersom han hadde blitt født noen tiår senere. I hans tid var norsk politikk fortsatt sterkt lokalorientert, og Sviland holdt seg for det meste i lokalmiljøet.

Adresser

For å lette arbeidet med medlemskartoteket oppfordres alle som skifter adresse til å gi beskjed til foreningen.

Det samme gjelder hvis noen får ny mail adresse.

Beskjed bes gitt til:

Harald Sig. Pedersen,

Grytningskroken 4, 4041 Hafslund,

tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no

B

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

---

Styret i Byhistorisk Forening 2010

Hans Eyvind Næss

Eiganesvn. 56, 4009 Stavanger

Tlf. p. 51 52 91 34

mail: hans.nass@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen

Grytingskroken 4, 4041 Hafersfjord

Tlf. p. 51 55 64 99, mail: pede7@online.no

Elsa Grimnes

Torfæusgt. 56, 4009 Stavanger

Tlf. p 51 52 02 29, mail: elsa@saft.no

Petter Løhre

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger

Tlf. p 97 00 31 27

mail: Petter.lohre@lyse.net

Bodil Wold Johnsen

Leiv Eriksonsgt. 52, 4009 Stavanger

Tlf. p. 51 53 15 82

mail: bjohnsen@stavanger.kommune.no

Kirsti Lærdal

Abelstrappa 10, 4012 Stavanger

Tlf. p. 93 44 02 04

mail: kirsti.m.lardal@uis.no

Frederik Hansen

Bjørnøygata 11, 4009 Stavanger

Tlf. p. 51 52 63 82

mail: frederik@infotonics.no

Odd Øgreid

Larsokveien 27, 4046 Hafersfjord

Tlf. p. 51 59 08 02

mail: rogreid@online.no

Bente Madsen Bærheim

Badehusgata 43, 4014 Stavanger

Tlf. p. 97 17 67 10

mail: bente.madsen@lyse.net

Hva har stått i Stavangeren?

Redaksjonen har utarbeidet en forfatter- og emneoversikt fra starten i 1991.

Denne oversikten kan du finne på websidene våre:

www.byhistoriskforening.org